

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Usuteaduskond

Kristina Viin

Jaakobuse protoevangeelium ja selle tõlge
Bakalaureusetöö

Juhendajad

Ain Riistan, Marju Lepajõe

Tartu 2020

Sisukord

Eessõna	4
1. Bakalaureusetöö sissejuhatus	5
1.1 Teema valik	5
1.2 Töö eesmärk ja uurimisülesanne	5
1.3 Uurimismetoodika ja lühiülevaade probleemi senisest uuritusest	6
1.4 Tähtsamad allikad	6
1.5 Töö koostamisel ette tulnud sisuliste ja vormiliste raskuste põhjendamine	7
1.6. Töö struktuur	7
1.7 Konkreetsete uurimusküsimuste põhjendamine	8
2. Sissejuhatus Jaakobuse protoevangeeliumisse	9
2.1 Pealkiri ja sisu	11
2.3 Käsikirjad, väljaanded ja kirjandus	12
2.4 Lapsepõlvelugude motiivid	14
2.5 Autor, dateerimine ja päritolu	16
2.6 Töö ühtsus ja G. T. Zervose redaktsioonikriitiline analüüs	20
2.8 Jaakobuse protoevangeeliumi sisukokkuvõte	24
2.9 Tõlkimisest	28
3. Jaakobuse protoevangeelium	30
4. Kokkuvõte	46
Kirjanduse loend	48

Summary	50
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	52

Eessõna

Täna Tartu Ülikooli usuteaduskonda, eeskätt Urmas Nõmmikut väljakutse pakumise eest tõlkida Jaakobuse protoevangeelium esmakordselt eesti keelde. See protsess on mind arendanud ja kasvatanud. Täna Marju Lepajõed, kes jälgis minu töö edenemist kirja teel, kes minusse uskus ning moraalselt tuge pakkudes optimismi sisendas. Marju Lepajõe lahkus kahjuks meie seast 2019. aasta suvel, seega täna asjalike kommentaaride eest ka Ain Riistanit, kes minu lõputöö juhendamise seejärel enda peale võttis. Täna neid, kes mind on toetanud.

1. Bakalaureusetöö sissejuhatus

1.1 Teema valik

2017. aasta alguses kuulutas Tartu Ülikooli usuteaduskond välja stipendiumikonkursi Jaakobuse protoevangeeliumi eesti keelde tõlkimiseks. Nii sattus minu kätte see vanakreekakeelne tekst, mida suure huviga tõlkima asusin. Minu keeleõpe jätkus Jaakobuse protoevangeeliumi tõlkimise protsessi käigus pärast kahte läbitud vanakreeka keele semestrit Marju Lepajõe käe all. Kuna iidse apokrüüfiga tegelemine mulle istus ning selle käigus tekkis endalgi huvi käsikirja ajaloolise tausta ja autorluse suhtes, tundus loomulikuna teha sel teemal ka oma bakalaureusetöö.

Teiseks innustas mind teemat valima asjaolu, et Jaakobuse protoevangeelium pole varem eesti keeles ilmunud ega ka selle tausta põhjalikumalt käsitletud. Nõnda sisaldab käesolev töö Jaakobuse protoevangeeliumi esmakordset tõlget ning selle apokrüüfilise teksti käsitlust eesti keeles ning on suunitletud ilmuma “Piibel kontekstis” raamatusarjas.

1.2 Töö eesmärk ja uurimisülesanne

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on uurida Jaakobuse protoevangeeliumi saamise, kujunemise ja retseptsiooni lugu ning esitada eesti keeles selle tõlge koos vajaliku sissejuhatusena, teose tausta ning tõlke kommentaaridega. Olen püüdnud teha sellest apokrüüfist võimalikult täpse tõlke ning kohandada seda seejuures loomulikku eesti keelde.

Oma töös olen uurinud teksti ajalugu, selle esinemiskuju ning seda, milline roll on sellel tekstil kirikuloos. Uurimus annab ülevaate Jaakobuse protoevangeeliumi kirjaneku tõenäolistest eesmärkidest, motiividest ja mõjust edasisele kristlikule mõttele; teose sisust, variatsioonidest selle pealkirjas; käsikirjadest, väljaannetest ja kirjandusest; võimalikust autorlusest, oletatavaist dateeringuist ning päritolust; töö ühtsusest ja viimastest redaktsioonikriitilistest uurimustest.

1.3 Uurimismetoodika ja lühiülevaade probleemi senisest uuritusest

Minu töö metoodika on tekstikriitiline ning kultuuri-retseptsooniline analüüs. Bakalaureusetöös antakse ülevaade Jaakobuse protoevangeeliumi uurimise ajaloost, olemasolevatest käsikirjadest ning käsitletakse tähtsamaid autoreid ja nende seisukohti, eeskätt O. Cullmanni, R. F. Hocki, P. A. van Stempvoorti, L. C. Vuongi lähenemisi teosele ning G. T. Zervose redaktsioonikriitilist analüüsi (2019). Samuti käsitletakse Jaakobuse protoevangeeliumi väljaannete toimetajaid, põhiliselt Tischendorfi, E. de Stryckerit ja Testuzi.

Jaakobuse protoevangeeliumi käsikirja väljaanded on ilmunud näiteks kreeka, prantsuse, ladina, inglise, saksa keeleruumis ja slaavi piirkondades, samuti on tõlked süüria, gruusia, armeenia, araabia, kopti ja etioopia keeles. Eesti keeles Jaakobuse protoevangeeliumit varem uuritud ei ole.

1.4 Tähtsamad allikad

Jaakobuse protoevangeeliumi vanim säilinud käsikiri, 3. sajandist pärinev *Papyrus Bodmer V* on säilinud ajaloos läbi erinevate versioonide. E. de Stryckeri editiooni (1961) on teadlaste seas üldiselt standardiks peetud, ent uuemad uurijad leiavad selles ka puudusi (eeskätt G.T. Zervos). Minu tõlketöö allikas on R. F. Hocki toimetatud

vanakreeka keelne tekst Jaakobuse protoevangeeliumist, mis baseerub de Stryckeri 1961. aastal toimetatud tekstil.

Teadlased on esitanud erinevaid hüpoteese Jaakobuse protoevangeeliumi käsikirja dateeringu, päritolu, eesmärkide, autorluse, kompositsiooni jm osas. Neist märkimisväärsem on Zervose esitatud oletus töö autorluse ja kompositsiooni kohta, mida ta ka oma 2019. aastal ilmunud uurimuses “The Protoevangelium on James” põhjalikult analüüsib ja tõestab. Käsikirja kirjapaneku motiividest nähakse teiste seas peamistena apologetilist, dogmaatilist ja ülistavat eesmärki, need on bakalaureusetöös lahti seletatud. Arvamusega, et Jaakobuse protoevangeelium selle terviklikul kujul pärineb arvatavasti 2. sajandi keskpaigast, paistab enam uuemaid teadlasi olevat ühel nõul. Ka see on minu töös käsitletud.

1.5 Töö koostamisel ette tulnud sisuliste ja vormiliste raskuste põhjendamine

Tõlketöös märkimisväärseid raskusi ei tekkinud, kuna tegemist on suhteliselt lihtsakoelise tekstiga. Mõned tekkinud probleemid on lahti seletatud peatükis “Tõlkimisest”. Nagu kirjas, pärineb minu allikteksti Ronald. F. Hocki väljaandest, ent salmide nummerdamise laenasin O. Culmanni tõlkest, et kasutada ja hõlpsamini panna vastavusse tema intertekstuaalseid viiteid oma oma tõlke juures.

1.6. Töö struktuur

Minu bakalaureusetöö struktuur on jaotatud loogilises järjestuses, sisenedes teemaatikasse suunaga üldiselt üksikule ning ajaloolisest taustast kuni viimatiste uurimusteni ning minu tõlkeprobleemide ning tõlke endani.

1. Kõigepealt pakun “Sissejuhatuses” sissevaate Jaakobuse protoevangeeliumisse üldistatult – millega on tegu, mida on selle kohta arvatud ning kuidas on ta mõjutanud kristlikku kultuuriruumi, dogmaatikat ja mõttelugu.

2. Teiseks käsitlen Jaakobuse protoevangeeliumi pealkirja saamise lugu ning heidan põgusa pilgu teose sisusse.
3. Kolmandaks toon välja teadaolevad olemasolevad käsikirjad, väljaande ja kirjanduse.
4. Neljandaks pakun sissevaate lapsepõlvelugude kirjutamise motiividesse ning kommenteerin ühtlasi nende seotust Matteuse ja Luuka evangeeliumiga.
5. Peatükis “Autor, dateerimine ja päritolu” uurin juba põhjalikumalt, mida juhtivad ning olulisemad teadlased selle kohta on oletanud ning teada saanud.
6. peatükis “Töö ühtsus ja G.T. Zervose redaktsioonikriitiline analüüs” jõuan juba tähtsamate hüpoteesideni Jaakobuse protoevangeeliumi kompositsiooni ja autorluse osas, lõpetades marioloog Zervose 2019. aasta märkimisväärsete järeldustega.
7. Seejärel, peatükis “Jaakobuse protoevangeeliumi sisukokkuvõte”, esitan ümberjutustuse teose narratiivist.
8. Sektsioonis “Tõlkimisest” seletan lahti oma tõlkeprintsüübid ning käsitlen tõlkimisel ette tulnud probleeme.
9. Üheksandaks on esitatud minu eestikeelne tõlge Jaakobuse protoevangeeliumist.
10. Pärast seda jõuan oma töö kokkuvõtteni.

1.7 Konkreetsete uurimusküsimuste põhjendamine

Minu bakalaureusetöö ülesanne on esitada oma eestikeelne tõlge Jaakobuse protoevangeeliumist, seda kommenteerida ning anda sellele apokrüüfilisele tekstile võimalikult asjakohane taust, nii et see sobiks ka minu tõlke eessõnaks “Piibel kontekstis” sarjas, kui see seal peaks ilmuma.

2. Sissejuhatus Jaakobuse protoevangeeliumisse

Arvatavasti 2. sajandi keskpaigast pKr pärinev Jaakobuse protoevangeelium on üks esimestest lapsepõlveevangeeliumidest, mis on säilinud varajasest kristlikust kirjavarast. Jaakobuse protoevangeeliumit peetakse vanimaks allikaks, mis kinnitab Neitsi Maarja neitsilikkust ning jutustab Maarja ja Jeesuse sündimise lugu.

Varases kirikus oli Jaakobuse protoevangeelium ülipopulaarne, kuni see 405. aastal pKr aastal Innocentius I nõudel hereetiliseks tunnistati ning jäi Läänes suuresti kättesaamatuks. Siiski teame me läbi selle evangeeliumi Neitsi maarja vanemate nimesid, mis võisid olla tõesed. Teoloogiliselt andis teos panuse roomakatoliku kiriku doktriini, mille järgi jäi Maarja neitsiks terveks eluks (Powell 1998: 221).

See varajasim apokrüüfiline tekst on muljetavaldav lugu täis imesid ning näib uurijate arvates kandvat eneses eeskätt apologetilist eesmärki. Seal Maarja mitte ainult ei viljastu neitsina, vaid jääb neitsiks isegi sünnituse ajal. Vaatamata sellele, et teos kirikuõiguse teksti “Decretum Gelasianumiga” kaanonist välja jäeti, on Jaakobuse protoevangeelium mõjutanud tugevalt õigeusklikku kreeka ja roomakatoliku teoloogiat, kus Maarja pole tänini mitte ainult neitsi, vaid ka *ἀειπαρθενος*, igavene neitsi. Jaakobuse protoevangeelium jutustab ümber, laiendab ning seob harmoniseerivalt lugusid nii Matteuse kui Luuka evangeeliumist, milles on vähe informatsiooni Jeesuse sünni ja lapsepõlve kohta. Imikuea narratiivid neis evangeeliumides ei sobi kokku Jaakobuse jutustusega. Ka Jeesus on selles narratiivis palju ebamaistem kui sünoptilistes lugudes.

Kaasaegne marioloog George Themelis Zervos on leidnud, et Jaakobuse protoevangeeliumit ei ole kirjutatud ainult apologetilise eesmärgiga vastuseks varajastele süüdistustele Maarja reputatsiooni ja Jeesuse legitiimsuse vastu, vaid et lükata tagasi ka varajasi dokeetilisi kristoloogilisi arusaamu Jeesusest kui jumalikust olendist, kes inimkehas

ei inkarneerunud. Kuigi Jaakobuse protoevangeelium on täna pagendatud Uue Testamendi apokrüüfide sekka, leiab ta, et tegemist on mitmekihilise kompositsiooniga, mis koostati enne, kui kaanon üldse defineeriti ning hiljem Läänes “suleti”. (Charlesworth 2019).

Nõnda siis, kuna Matteuse ja Luuka evangeeliumis nappis informatsiooni Jeesuse sünni ja lapsepõlve kohta, ja oli vaja seista vastu nii gnostikutele kui doketismile, rünnakutele Maarja puhtuse suunas ning tõendada Jeesuse viljastumist Pühast Vaimust, kattis Jaakobuse protoevangeelium need puudujäägid. Ka Joosepi isadust adoptiivsena on olnud vaja tõestada, et kõik oleks kristoloogiliselt õige.

Ilmselt oli oluline ka tõestada Jeesuse sugulust Vana Testamendiga (Rom 1:3), ning kuna Matteuse ja Luuka evangeeliumis on lahknevusi geneoloogia osas, on ka Maarja siin Taaveti soost. See pärimus, mis on levis 2. sajandil pKr Justinus Märteri kaudu, saab tuge Jaakobuse protoevangeeliumi 10. peatükist (Cullmann 1991: 417).

Tegemist on ühtaegu evangeeliumiga, teisalt sarnaneb see hilisemate hagiograafiaatega ehk pühakute elulugudega. Ronald F. Hock võrdleb teksti Kreeka-Rooma maailma kindla kompositsiooniga tähtsate isikute ülistuslugude žanriga, mida koolides õpiti. Sellest tuleb juttu allpool.

Tänapäeval käsitletakse teost kui mitmete Maarja traditsioonide algallikat. Kuna Jaakobuse protoevangeelium jäeti Rooma kontsiili käigus õigustekstiga “*Decretum Gelasianum*” kaanonist välja ning seda vahendati töödelduna teise teose sees, Pseudo-Matteuse evangeeliumi kaudu, oli selle mõju Läänes vaid kaudne. Ent bütsantslik Ida seda evangeeliumit ametlikult ei hüljanud. Enamgi veel, 5. sajandi algusjärgus sai Maarja idakristluses väga tähtsaks tegelaseks. Keiser Theodosius II õde Pulcheria pühendas terve oma elu neitsi Maarjale. Ta lasi ehitada Maarja auks Konstantinoopolisse kirikuid, lasi üles otsida tema säilmed ning tegi naisest avalike religioossete tseremooniade keskme. Pulcheria tegevust tunnustati avalikult, kui 431. aastal Efesose kontsiilil kuulutati Maarja idakirikus Theotokoseks (kr k *Θεοτόκος*) - Jumalasünnitajaks ja Jumala Emaks. Nii sai Jaakobuse protoevangeelium aluseks järgnevate sajandite pühadele, millega anti au Maarjale ning mille käigus Jaakobuse protoevangeeliumit liturgiliselt loeti, näiteks 8. septembril Neitsi Maarja sünnipäeval ja 21. novembril Neitsi Maarja templisseviimise püha ajal. Ki-

rikuseinad ülistasid Maarjat ja kunstnikud kujutasid Jaakobuse protoevangeeliumi sündmusi freskodel ning mosaiikidel. Ka kanooniliste pühakirjade käsikirju on kaunistatud illustratsioonidega, mis viitavad otseselt Jaakobuse protoevangeeliumile (Hock 1995:27-28).

Kui Guillaume Postel 1552. aastal Jaakobuse protoevangeeliumi käsikirju Euroopas taastutvustas, olid selles sisalduvad lood inimestele tegelikult ammu tuttavad läbi kristliku kunsti (Vuong 2013: 15). 3.- 6. sajandini kasvas rahva seas pühendumine Maarja kui Theotokose poole. Näiteks 5. sajandi Theophiluse legend jutustab, kuidas Maarjal oli võim purustada inimese lepingud kuradiga ja päästa oma hing, eriti populaarne oli see põrgu kartuse tõttu keskajal (Budwey 2014:9).

Maarjale loodi hümnid ja laule. Igavest Neitsit kasutati "relvana" hereetikute vastases võitluses. Usk Neitsi Maarja võimetesse oli nii tugev, et 4. sajandil pKr tekkisid paralleelselt nii Maarjat ülistavad kui Maarja-vastased grupeeringud, näiteks peamiselt naistest koosnev Kollyridianistide sekt kummardas Maarjat kui jumalannat, kellele ohverdati koogikesi ning toimis naissoost preesterlus (Budwey 2014: 10).

Kokkuvõtteks on Jaakobuse protoevangeelium avaldanud sügavat mõju nii edasisele kristlikule kunstile kui liturgiale ning mõjutanud palju kristlaste arusaamisi usust.

2.1 Pealkiri ja sisu

Selle apokrüüfseks peetava teksti harjumuspärane nimetus "Protoevangeelium" ei ole kuigi vana. Kuna evangeelium kontsiili otsusega tagasi lükati, jäi see keskaegses ja renessansiaegses Euroopas suuresti tundmatuks, kuni prantsuse humanist Guillaume Postel taastutvustas Jaakobuse protoevangeeliumit Läänes ladinakeelsena pärast reisi Bütsantsi 1552. aastal (Hock 1995: 28).

Läbi aegade on teksti tuntud erinevate pealkirjade all. Vanim säilinud käsikiri, neljakümne üheksast papüüruslehest koosnev *Papyrus Bodmer V*, pärit 3. sajandi lõpust või 4. algusest pKr, kannab lihtsamat tiitlit: "Maarja sünd Jaakobuse ilmutuse järgi" (Hock 1995: 4). Hilisemates kreeka käsikirjades on Jaakobuse Protoevangeeliumit peal-

kirjastatud lihtsalt kui “Lugu”, “Ajalugu” või “Aruanne” ning väidetavat autorit Jaakobust nimetades või nimetamata jättes, on seda pealkirjastatud ka kui “Püha Maarja, Jumala ema sünd” või siis selle Süüria tõlkes “Maarja, meie isanda ja neitsi sünd”. Origenes mainib dokumenti kui “Jaakobuse raamatut” (Cullmann 1991: 423).

Kuigi narratiiv jõuab Jeesuse sünnini, on tekst tegelikult rohkem aruanne jõuka ja eaka juudipaari Joakimi ja Anna tütre Maarja imepärasest sünnist, tema üleskasvamisest Jeruusalemma templis ning tema neitsilikkusest, mis ei saanud kahjustada leskmehest Joosepist, kelle hoole alla naine loosi tahtel usaldati; ning Jeesuse sünnist. Peatükid 22-24 käsitlevad ülempreester Sakariase mõrva, keda identifitseeritakse ristija Johannese isana (Cullmann 1991: 423).

2.3 Käsikirjad, väljaanded ja kirjandus

Selles teoses esinev pärimus väga mitmelaadiline. Nii teoloogiliste huvide kui rahvapärase vagaduse tõttu polnud teost enam võimalik stabiliseerida sama määrani, kui on kanoonilised evangeeliumid. See Kösteri 1483. aasta seisukohavõtt, mis viitab mitmetele apokrüüfsetele evangeeliumidele, kohaldub eriliselt just Jaakobuse protoevangeeliimiga. Kuna see teos ilmselt juba väga varajases järgus “liturgiliste” käsikirjade sekka vastu võeti, on ta säilinud läbi suure hulga versioonide ja käsikirjade. Lühike ülevaade toob välja selle pärimuse olulisimad harud (Cullmann 1991: 421).

a) Tischendorfi **kreeka teksti** väljaanne oli pikka aega standardiks ning vormis ka hilisemate väljaannete baasi (E. Amman, “*Le Protévangile de Jacques et ses remaniements latins*”, Pariis 1910; C. Michel, “*Evangelies apocryphes*” I 1924). Uute papüürusfragmentide avastamine ei muutnud Tischendorfi teksti rekonstruktsioonis eriti midagi (E. de Strycker “*La forme la plus ancienne du Protévangile de Jacques. Recherches sur le Papyrus Bodmer 5 avec une édition critique du texte et une traduction annotée*”).

19. sajandil alustasid Lääne teadlased ulatuslikke antiiksete käsikirjade otsinguid nii raamatukogudest kui Egiptuse liivast (Hock 1995: 29). Alles *Papyrus Bodmer V* avastamisega algas uus faas kreeka traditsiooni uurimises (Cullmann 1991: 421) ja olukord

muutus dramaatiliselt, kui M. Testuz avaldas 1958. aastal tervikliku papüürusteksti sellest evangeeliumist (Hock 1995: 29).

E. de Strycker avaldas 1961. aastal oma suure kriitilise uurimuse Jaakobuse protoevangeeliumi kohta. Ta koostas uue teksti, mis pidi esindama selle “kõige iidsemat vormi” võttes aluseks nii *Papyrus Bormer V* kui ka teisi papüüruskäsikirju, nt 5. sajandi papüüruseid (PSI 1.6), aga kasutades ka muid versioone. Ta parandas vigu Testuz’i tekstis ning näitas, et evangeeliumis on juba eelnevalt, enne selle kirja panemist *Papyrus Bodmer V* käsikirja, olnud arenguid ja muudatusi (Hock 1995: 29). De Strycker kirjutas: “*Papyrus Bodmeri* redaktsioon on varajase ja ebaintelligentse lühenduse tulemus” (Cullmann 1991: 421).

See “ajutine” Stryckeri väljaanne on Cullmanni arvates hetkel tõenäoliselt kõige parem ja samuti sobiv alus edasiseks tööks Jaakobuse protoevangeeliumiga, kuigi Stryckeri editsioonis on moodsa väljaande standardite järgi puudujääke. De Strycker ise on avaldanud loendi 140 kreeka käsikirjast, need on ta jaotanud 5 perekonda (Cullmann 1991: 42). Sarnase töö kreeka käsikirjadega on teinud kaks Ameerika teadlast, Daniels ja Zervos (Hock 1995: 30). M. A. Powelli sõnutsi on teadaolevaid kreekakeelseid Jaakobuse protoevangeeliumi käsikirju nüüdseks rohkem, umbes 150 (Powell 1998: 220).

Vanemad käsikirjad **teistes keeltes** on järgmised:

b) Ilmselt 5. sajandist pärinev süüriakeelne tõlge, millest on 4 käsikirja, osaliselt küll fragmentaarsed (Cullmann 1991: 421).

c) Gruusiakeelne versioon, mis on säilinud 7. sajandi palimpsestil ja teine koodeks aastast 983.

d) Ladina tõlkest teame läbi tsitaatide, mis sisalduvad teistes töödes. Siiski on olemas 9. sajandi ladina käsikiri ja selle versioonist sõltub Iiri pärimus.

e) Armeenia versioon, mis on säilinud kahes täielikus käsikirjas (15/16 ja 13./14. saj) ning üks fragmentaarne (12/13. saj).

f) Üks arabiakeelne versioon on seni avaldatud 10. sajandi käsikirjast.

g) Kopti (sahiidi) versioonist on kaks fragmenti (10. ja 11. sajandist).

h) Etioopia tõlge, rohkem küll parafras, on olemas M. Chaine’i väljaandes.

i) Jaakobuse protoevangeelium on ilmselt nautinud erilist populaarsust slaavi piirkondades. A. de Santos Otero loetleb sellest evangeeliumist 169 kirikuslaavi käsikirja.

See lühike vaatlus näitab, kui laialdaselt on Jaakobuse protoevangeelium ringel-
nud just kiriku idaaladel. Läänes see niisugust valdavust ei saavutanud. Ühest küljest ta-
kistas teksti levimist teose varane hukkamõist, teisalt selle Pseudo-Matteuse evangeeliu-
misse hõlmamine (Cullmann 1991: 422).

2.4 Lapsepõlvelugude motiivid

Jaakobuse protoevangeelium eeldab, töötleb ja arendab edasi läbi terve narratiivi
lugusid nii Luuka kui ka Matteuse evangeeliumist, sisaldades nii pärimuslikke kui hoopis
uusi elemente (Hock 1995: 5).

See evangeelium pakub teoloogilist ja narratiivset huvi, sest Matteuse ja Luuka
tekstides pole peaaegu midagi Jeesuse lapsepõlve kohta. Matteust ja Luukast huvitasid
samuti Jeesuse esivanemad, kuid ainult eesmärgiga näidata nende seotust Iisraeli ja Taa-
veti kuningliku dünastia ning sooga. Jaakobuse protoevangeeliumis muutusid Maarja ja
Joosep juhtivateks tegelasteks, kelle ajalugu ja tegevus pakkusid erilist huvi. Lisatakse
detaile Maarja vanemate, tema enda imepärase sünni ja tema igavese neitsilikkuse kohta.
Puusepp Joosep saab siin omaenda eluloo. Jaakobuse protoevangeelium leidis Matteuse
(1:16) ja Luuka (3:23) genealoogiaid kokku pannes vaate Joosepile kui Jeesuse isale ja
sellega omakorda lahenduse Jeesuse Taaveti soost põlvnemise küsimusele. Kuna see la-
hendus ei rahuldanud kõiki, lisati veel uus pärimus, et ka Maarja põlvnes Taavetist. See
traditsioon oli hästi tuntud juba 2. sajandil, nagu kirjutab Justinus Märter oma *Apoloogias*,
kuid leidis kindla jalgealuse läbi Maarja legendi Jaakobuse protoevangeeliumi 10. peatü-
kis (Cullmann 1991: 417).

Samuti anti selle looga vastus juutide varasematele rünnakutele neitsistsünni
kohta. Juudiusulised Rooma riigis olid levitanud ideed, et Jeesus oli Panthera-nimelise
sõduri vallaslaps (Cullmann 1991: 417). Jaakobuse protoevangeeliumi kirjutamise hüpoteetiliselt katalüsaatoriks peavad paljud teadlased aga filosoof Celsust, kes Maarja sotsiaalset staatust ja kõlblist puhtust ründas (Zervos 2019: 182). Nimetatud on ka Tertullianust, kes Maarjat suisa prostitutsioonis (lad k *quaestuariae*) süüdistas (Zervos 2019: 187).

Seistes vastamisi seesuguse laimuga, millele juba Matteus arvati vihjavat, tuli neitsistsündi Maarja läbi kujutada veelgi selgemalt vastava jutustuse kaudu, sest Matteuse ja Luuka lugudest enam ei piisanud. Jällegi, väidet Maarja igavesest neitsilikkusest tuli lepitada faktiga, et algses pärimuses olid Jeesusel vennad. Kontrastiks hilisemale katoliiklikule seletusele, et need vennad olid nõod, tehti siin Joosepist hoopis lesk, kellel olid pojad varasemast abielust.

Teisest küljest oli vajalik ümber lükata gnostilisi ja dokeetilisi vaateid, mis eitasid Jeesuse keha reaalsust, rõhutades tema ihulise sündimise tõsiasja, kuid jättes kehtima üldise teadmise Maarja neitsilikkuse kohta (Cullmann 1991: 417-18).

Lily. C. Vuong on spekulerinud, et Jeesuse staatus Pantera ja Maarja sohilapsena muutus osaks suulisest populaarsest ja folkloorsest rahvapärимusest juutide seas juba 1. sajandil ning vihjed Jeesuse illegitiimsusele ja Maarja neitsisünni vastasele kriitikal rabiinlikes tekstides näitavad hoopis suuremat traditsiooni. Vuong on Zervose arvates kaasaegsete teadlaste seas ainukesena õigesti mõistnud, et need halvustavad jutustused Jeesuse sünni kohta võisid levida oluliselt varem kui Celsuse ajal (Zervos 2019: 175).

Lapsepõlve lugude suhtes tundsid suurt huvi ka gnostilised rühmitused. Nad otsisid detaile Jeesuse elu kohta, mida kohandada oma vaadetega. Ülestõusnud Jeesuse välimus, 12-aastane Jeesus templis ja muud legendid tagasid sobiva raamistiku gnostiliste evangeeliumitele (Cullmann 1991: 418).

Läbi keskaja levisid paljud teosed Jeesuse sünni ja lapsepõlve kohta, kuni nende vastu astuti üles eeskätt Läänes. Hieronymus ründas seda tüüpi kirjandust erilise innukusega, nii et see pärimus tunnistati kõlbmatuks paavstide Damasuse ja Innocentius I poolt 5. sajandil. “Decretum Gelasianum” loetleb üles nimepidi terve hulga lapsepõlveevangeeliume, mis määrati hülgamisele. 16. sajandil Pius V ajal eemaldati püha Joakimi staatus Maarja isana (nõnda nagu see on Jaakobuse protoevangeeliumis) isegi Rooma palve- raamatust ning tekst Maarja elamisest lapsena templis kõrvaldatati, kuigi hiljem mõlemad taastati. Vaatamata kõigile sellistele katsetele polnud võimalik populaarset materjali täielikult välja juurida, eeskätt selle laialt levinud vormi tõttu ladinakeelses Pseudo-Matteuse evangeeliumis. Tekstile püüti anda vastuvõetavam vorm läbi laienduste ja muganduste.

Ka Martin Luther, pärit karmist katoliiklikust kasvukeskkonnast, kus elati jumalakartuses ning palvetati Maarja ema püha Anna poole ning keda pühitseti mungaks, astus

hiljem tuliselt vastu apokrüüfsetele lapsepõlveevangeeliumidele (Cullmann 1991: 418). Tema pühendumist Annale on kirjeldatud niimoodi: “Rasked pilved jõuavad nüüd teekäija kohale, juba hakkab sadamagi. Noormees poeb teeveerel kasvava põlise tamme varju, värisedes terveist kehast. Juba lööbki välk, siis veel kord, veel kord... Terve ümbrus näib olevat täidetud mürinast ja tulest. Viimaks käib kohutav raksatus ja selle sekka kostab Martin Lutheri ahastav hüüd: “Aita, püha Anna! Ma tahan mungaks saada!” (Hiimets 1996: 31).

Õigupoolest avaldasid need apokrüüfsed tekstid antiikajal, keskajal ja renessansiajal rahva seas suuremat mõju kui piibel ise. Poeedid nagu Prudentius antiikajal, nunn Roswitha keskajal ja paljud teised laulsid Maarjast ülistuslaule. Varajane kristlik ja keskaegne kunst ilmutas erilist huvi lapsepõlveevangeeliumide, Jeesuslapse sooritatud imede, tema koopas sünni üle ning kõige rohkem Maarja suhtes, kes oli templis eesriiet kedranud. 9. sajandil kujutati paavst Leo III eestkostel kogu Jaakobuse protoevangeeliumist tuntud Maarja vanemate Joakimi ja Anna lugu püha Pauluse kirikus Roomas. Renessansiaja kunstnikud jätkasid innukalt sama traditsiooni (Cullmann 1991: 418-419).

2.5 Autor, dateerimine ja päritolu

Üldine teadlaste konsensus leiab, et Jaakobuse protoevangeelium pärineb sellisena nagu meie teost tunneme, arvatavalt 2. sajandist. Tänu sellele, et see tekst võeti juba väga varajastesse kiriku liturgiat koondavatesse käsikirjadesse, on see säilinud rohketes käsikirjades ja versioonides (Cullmann 1991: 421).

Kui Jaakobuse protoevangeelium oleks autentne, oleks tegemist erakordselt tähtsa tekstiga. Õpetlased ja teadlased läbi ajaloo on aga arvanud, et tegemist on ilukirjandusliku fiktsiooniga. Evangeeliumit peetakse pseudonüümseks teoseks ning võimalused ühe konkreetse autori kohta midagi teada saamiseks olid Hocki sõnutsi minimaalsed (Hock 1995: 9). Zervosel on aga teine vaatepunkt. Sellest tuleb hiljem juttu allpool.

Omaenda tunnistuse järgi väidab autor end olevat Jaakobus, kes kirjutas selle raamatu pärast Heroodese surma. Selle järgi peaks Jaakobus olema ilmselt Issanda vend, kes oli Jaakobuse Protoevangeeliumi järgi Joosepi poeg tema varasemast abielust. See

tundub olevat kõige laialdasemalt levinud oletus, kuigi Kreeka isad räägivad reservatsioonidega sisu suhtes “teatud Jaakobusest”. “*Decretum Gelasianum*”, mis tunnistab evangeeliumi kõlbmatuks, paistab teda tundvat “Jaakobus noorema” nime all (Mk 15:40) (Cullmann 1991: 423). Et esitada teost autentsena ning kinnistada selle autoriteeti, siis keda oleks veel parem teose autori pähe esitada, kui mitte Jeesuse venda ennast, Jeruusalem kiriku alussammast, kes on kirjeldatud sündmustes ka ise osalenud? (Hock 1995: 8-9).

Kuigi Jaakobuse protoevangeeliumi oletatavale autorile on püütud omistada juudi päritolu (näiteks P. A. van Stempvoort on toonud välja, et teksti võtmeallikana on ohtralt kasutatud Septuagintat ja leidub rohkelt paralleele Susanna, Juuditi ja Toobiti ning esiisade, eriti Aabrahami ja Saara lugudega), on kirjutanud Hock, et teos ei saa pärineda juudi keskkonnast, sest tekstis pole probleeme mitte ainult Palestiina geograafia tundmisega, vaid autoril napib teadmisi ka juutide eluolu ja kommete osas.

Seevastu reedab autor hoopis laiemat kultuuriteadlikkust, kirjanduslikke võimeid ja treenitust ning tal on teatav raamatutarkus judaismi kohta. Teised õpetlased on oletanud kontakte Kreeka-Rooma maailmaga, sh Dionysose ja Mithrase sünniluguse tundmist (Hock 1995: 10-11).

Nagu varem mainitud, paistab üks Jaakobuse protoevangeeliumi eesmärk olevat apologetiline, eeskätt püüdes kaitsta Neitsi Maarja puhtust ja au. Hock on aga täheldanud, et lisaks apologetilisele eesmärgile võib Jaakobuse protoevangeeliumil olla ka tunnustust avaldav (enkomiastiline) eesmärk. Selle vaate kohaselt saab Maarja kaitsmine sekundaarseks ning peaesmärk on hoopis Maarjat ülistada (Hock 1995: 16).

Inimese või objekti ülistamine oli Kreeka-Rooma maailma hariduslikus õppekasvas standardne teema. Õpilased õppisid, kuidas koostada ülistust (*εγκώμιον*) pre-retoorilise teose komponeerimiseks. Õnneks on selleteemalised instruktsioonid, kuidas isikut ülistada, säilinud õpetuslikes käsikirjades nimega *Progymnasmata*. Näiteks on Hermogenese *Progymnasmata* Jaakobuse protoevangeeliumi kaasaegne ning Athonius, teine autor, kes on kirjutanud *Progymnasmata*, andnud *εγκώμιον*’i koostamiseks kindlad instruktsioonid: see algab sissejuhatusel, siis arutletakse läbi perekonna taust, kangelase üleskasvamine, püüdlused täiskasvanueas ning eriti tema saavutused ja teod, mis peaksid illustreerima peategelase vooresi. Sellele järgneb võrdlus kellegi sama vooresliku või veel

vooruslikumaga ning lõppeb kokkuvõttega, mis sarnaneb rohkem palvega (Hock 1995: 16). Hock lisab, et Jaakobuse protoevangeelium pole küll *εγκώμιον*, mis oleks kirjutatud klassiruumis, sest see pole kõne, kuid teisel võrdleb Athonius seda žanri *ιστορία*’ga, looga. See sõna õpetlaste arvates evangeeliumi analüüsimiseks sobib, kui heita pilk eeskätt Susanna, Toobiti ja Juuditi lugudele, mis on sarnased Jaakobuse protoevangeeliumi looga. Kolmas võrreldav žanr, *ιστορία διήγημα* “ajalooline narratiiv”, arenes kontrastina fiktsionaalsele, müütilisele ja juudilikule samuti sel perioodil, kui Jaakobuse protoevangeelium kirja pandi. Kaasaegne satiirik Lukianos Samosata õpetas, et ajalugu tuleb kirjutada just enkomiasstilises, ülistavas võtmes ehk *ιστορία*’st sai *εγκώμιον* (Hock 1995: 17). Jaakobuse protoevangeelium näib Hocki sõnutsi vastavat just nendele kokkuleppelistele tunnustele, mida *εγκώμιον*’i kirjutamisel kasutusele võeti (Hock 1995: 19).

Läbi aegade on Jaakobuse protoevangeeliumi oletatavad dateeringud varieerunud 2. sajandi keskpaigast 5. sajandini välja. Veel läinud sajandi alguses peeti tõenäolisemaks hilisemaid aastaid. Varasemaid aastaid peavad teadlased tõenäoliselt täna seoses *Papyrus Bodmeri* avastamisega. Lisaks on tehtud kindlaks, et Jaakobuse protoevangeelium olnud tuttav juba 3. sajandi kristlikele kirjameestele. Seda evangeeliumit tundis 212. aastal surnud Alexandria Klemens. Ta on maininud oma kirjutises *Stromata* (7.16.93) ämmaemandat, kes oli Maarja sünnituse juures ning andis teada tema neitsilikkusest, milline motiiv on kirjas Jaakobuse protoevangeeliumi 19. peatükis.

Stempvoort paigutas Jaakobuse protoevangeeliumi dateeringu aastatesse 178-204. Kreeka filosoof Kelsos avaldas 178. aastal oma kristluse-kriitilise teose *Tõene Õpetus*, milles rünnati Maarjat tema vaesuse ja madala sotsiaalse staatuse tõttu. Kelsos illustreeris seda väitega, et Maarja teenis elatist ketramisega ning oma ebapiisava puhtuse tõttu jõudis abielurikkumiseni (Hock 1995: 11). Schaberg on koostanud võrdluse, kus põhipunktidenä seavad kõrvuti Jaakobuse protoevangeeliumi ja Kelsose väited Maarja kohta. See võrdlus tõendab enamike teadlaste arvates nende tekstide seotust ning väidet, et Jaakobuse protoevangeelium koostati 2. sajandil Maarja ja Jeesuse vastaste rünnakute tõrjumiseks (Zervos 2019: 187). Stempvoort väitis, et Jaakobuse protoevangeeliumi autor seisis otseselt silmitsi nende rünnakutega, tehes teosest apologetilise töö. Sellega lükkas ta Maarja-vastased rünnakud ümber, portreerides teda kui naist, kes sündis ja elas jõukas ja sotsiaalselt prominentses perekonnas (1:1; 6:6), kasvas absoluutses puhtuses Templis

eneses (8:2) ning kui ta ketras, siis tegi ta seda kui spetsiaalselt väljavalitud neitsi, sest tegemist oli Jeruusalemma templi eesriidega (10:1-8) (Hock 1995: 11-12).

Teine dateering, 204 pKr, on tõenäoliselt aasta, mil Hippolytus kirjutas oma homiilia Susanna loo kohta, mille hõlmas oma Taanieli raamatu kommentaari. See lühijutlus tõendas Susanna tegelaskuju populaarsust kristlaste seas 3. sajandi esimestel aastatel. Stempvoorti sõnutsi seletab see selgeid paralleele Susanna, Anna ja Maarja vahel Jaakobuse protoevangeeliumis (Hock 1995: 12). Hock lisab, et võime rääkida ka 155. aastast, juhul kui Jaakobuse protoevangeelium sõltub Justinus Märteri teosest “Dialogist Tryphoga”, mis viitab sellele, et Jeesus sündis koopas; või isegi 150. aastast, juhul kui on õigis George Themelis Zervosel, kes peab hoopis Justinus Märterit ennast sõltuvaks Jaakobuse protoevangeeliumist (Hock 1995: 12).

Reaalsuses ei saanud see raamat olla kirjutatud enne 150. aastat, arvab O. Cullmann. Tekst nõuab eeltingimusena kanoonilisi lapsepõlvelugusid. Seda teksti aga nonde allikana kindlasti vaadata ei saa. Tõenäoliselt ei saa see olla originaalis komponeeritud ka heebrea keeles (Cullmann 1991: 423).

Tekstis on kasutatud lugusid, mis on tuttavad Matteuse ja Luuka evangeeliumist ning ilmselt järgib see teatud määral ka suulist pärimust (nt Jeesuse sünd Petlemma koopas). Kuna Origenes kindlasti ja Alexandria Clemens tõenäoliselt tundsid Jaakobuse Protoevangeeliumi, ning Justinus Märter näitab oma *Apoloogias* väga häid teadmisi selle motiivistikust (nt Jeesuse sünd koopas, Maarja põlvnemine Taavetist), võib teksti dateerida 2. sajandi teise poolde, kuigi peame silmas pidama mitmeid peatükke kui hilisemaid lisandusi. Me ei saa tuletada juudi-kristlikku päritolu lihtsalt selle järgi, mida autor enda kohta teada annab (Cullmann 1991: 423). Vastupidi, Palestiina geograafia ja juudi kommete kehv tundmine (nt. Joakimi väljaajamine lastetuse pärast, Maarja üleskasvamine templis) võib viidata pigem mitte-juudi päritolule (Cullmann 1991: 424).

Georg Themelis Zervos leiab oma redaktsioonikriitilise analüüsi põhjal, et Jaakobuse Protoevangeelium koosneb kolmest eraldi tekstist ning sel on kolm põhilist autorit: Esimene, autori tekst “Maarja sünd”, mida on hiljem laiendatud, pärineb 1. sajandist; teine, koostaja (*composer*) tekst, kust pärinevad lood Joosepist ja Jeesuse sünnist on samuti 1. sajandist ning kolmas, redaktor (*redactor*), on lisanud põhiliselt Sakariasesse puutuva ning teised muudatused vastavalt oma huvidele 2. sajandil. Sealt edasi oletab Zervos

teisigi dogmaatiliselt orienteeritud muudatusi kopeerijate ja kirjatundjate poolt antiik- ja keskajast ning kuni tänapäevani välja. Seega seab ta kahtluse alla vaate, et Jaakobuse protoevangeelium on 2. sajandist pärit ühtne dokument. Zervos leiab hoopis, et tegemist on olnud kestva tekstiparanduse protsessiga, mille käigus 1. sajandi “hereetiline” tekst on hiljem mugandatud progressiivselt “ortodokssesse” kristlikku doktriini. Zervos oletab, et teksti kolmas autor ehk redaktor võis olla tõenäoliselt õpilane Justinus Märteri koolkonnast 2. sajandi keskpaigast või koguni Justinus Märter ise (Zervos 2019: 147).

2.6 Töö ühtsus ja G. T. Zervose redaktsioonikriitiline analüüs

Iga tähelepanelikum lugeja märkab veidrusi nii Jaakobuse protoevangeeliumi stiilis, struktuuris kui detailides. Üks neist on järsk nihe narratiivi stiilis.

Tähelepanuväärseim neist on peatükk, kus Joosep läheb ämmaemandat otsima (18:1) kolmandas isikus, kuid Joosepi nägemuses (18:2) on narratiiv edastatud juba esimeses isikus Joosepi suu läbi ning 19. peatükis toimub jutustuses taas äkiline murrang kolmanda isiku juurde (Hock 1995: 13). Teine omapära on struktuuriline. Näiteks on Maarja loos keskne tegelane, ent Joosepi tegelaskuju varjutab ta hetkes, mil mees asub ämmaemandat otsima ja saab nägemuse (samas). On ka problemaatilisi detaile. Näiteks võtab Joosep Maarja Templist enda juurde, kui tüdruk on 12-aastane (ptk. 8-9), mees lahkus kodust kohe pärast seda, ja isegi, et Maarja jääb rasedaks 16-aastaselt (12:3), peetakse Joosepit koju naasnuna selle eest vastutavaks (15:2) (samas, 14).

O. Cullmanni arvates peab see populaarne teos olema läbi teinud lisanduvaid laiendusi juba üsna varajasel ajal. Et Joosep räägib järsku esimeses isikus muljetavaldavas kirjelduses looduse seisakust Jeesuse sünnimomendil (18.2), on loomulik arvata, et see lõik on tuletatud teisest allikast, mis hiljem narratiivi lisati. Seda paistab kinnitavat ka fakt, et *Papyrus Bodmer V* on see osa puudu. Salome palve seevastu on lisatud hilisematesse käsikirjadesse teisejärgulisena, tunnistamaks Maarja neitsilikkust. Bodmeri papüüruses on näha selgeid jälgi alusdokumendi hilisematest laiendustest juba Maarja narratiivis ja Jeesuse sünniloos peatükkides 1-20. Võib arvata, et Sakariase mõrv peatükkides

22-24 ei kuulunud raamatusse veel Origenese ajal. Küsimusele, kas kogu keskne osa (ptk 17-21) on lisatud Maarja narratiivile hiljem, ei osata vastut anda (Cullmann 1991: 424).

Hocki arvates ühendab kogu narratiivi Maarja puhtuse teema, mis on teose üks eesmärkidest. On raske kujutleda kedagi veel puhtamat kui Maarja (Hock 1995: 15).

Paljud uurijad on jõudnud järeldusele, et tekst koosneb mitmest allikast. A. von Harnack pakkus 1897. aastal välja hõlmava teooria teksti aluseks olevatest allikatest ja nende kirjandusloost. Tema esitas hüpoteesi, et Jaakobuse protoevangeeliumis on kolm iseseisvat allikat: esimene on “Maarja sünd” (ptk. 1-17), pärit 1. sajandist; teine 2.-3. sajandist pärinev “Joosepi apokrüüf”, mis käsitleb Jeesuse sündi ja Maarja süütust (ptk. 18-20), ja kolmas, “Sakariase apokrüüf” 3. või 4. sajandist (ptk. 22-24), mis võidi üheks teoseks kokku panna 4. sajandi keskpaigas (Hock 1995: 14).

Harnacki kolme allika teooria võttis omaks ka Testuz, *Papyrus Bodmer V* esimene väljaandja. Tema kompositsiooniteooria väitis laias laastus, et 1) Jaakobuse protoevangeeliumi 1. ja 3. osa, “Maarja sündi” ja “Sakariase apokrüüfi” redigeeriti 2. sajandi lõpus; 2) teine allikas, “Joosepi apokrüüf”, on moodustatud kahest eraldi episoodist – teekonnast Petlemma ja Jeesuse sünnist 3. sajandi alguses; 3) 3. sajandi keskel ühendati kaks esimest osa selleks, et formuleerida veel arenenum vorm “Sakariase apokrüüfist”. 4) Viimased elemendid lisati Testuzi arvates 3. sajandi lõpus või 4. alguses pärast seda, kui oli kirja pandud *Papyrus Bodmer V* ning “Sakarise apokrüüf” sai lisanduvaid motiive (Zervos 2019: 16-17).

Zervos arvab samuti, et Jaakobuse Protoevangeeliumi näol on tegemist keeruka mitmekihilise kompositsiooniga. Ta leiab, et moodsad toimetajad, eriti aga de Strycker, on loonud segadust Jaakobuse protoevangeeliumi tekstuaalses ajaloos, postuleerides uusi redigeerimiskihte, mis põhinesid subjektiivsetel oletustel (Zervos 2019: 20). Eriti kriitiline on ta de Stryckeri suhtes, kes on püüdnud Jaakobuse protoevangeeliumile omistada ühtset kompositsiooni ning sellega eksitanud teadlaste tähelepanu. Teadlased on eksituses, sest de Strycker juhtis nende tähelepanu eemale varasematelt oletustelt, et tegemist võis olla mitmete varem eksisteerinud allikatega. Tema arutlused jäävad kõigest *Papyrus Bodmer V* kommentaariks (Zervos 2019: 10), ning selle kriitiline uurimine oleks pidanud olema palju keerukam, sest õigem on eeldada, et tegemist pole ühe autori ühtse kompositsiooniga, vaid kogu teos on ehitatud mitme eraldiseisva, mitte veel valmis algallika

peale rohkete redaktsioonide ja redigeerimiste varal. Analüütiline protsess on Zervose sõnutsi olnud vigane ning see vajaks arenenumaid ajaloolis-kriitilisi tõlgenduslikke metodoloogiad. Ta leiab isegi, et de Stryckeri püüde teksti kohta midagi kindlat öelda oli surnult sündinud (Zervos 2019: 13).

Kaitstes arvamust Jaakobuse protoevangeeliumi kompositsioonilisest ühtsusest osundab de Strycker hiliseid 4. sajandi käsikirju, mis kuidagi ei lükka ümber varasemate allikate teooriat (Zervos 2019: 17). Zervose arvates on de Stryckeri argumendid Jaakobuse protoevangeeliumi ühtsusest subjektiivsed ning tal napib tõendeid (Zervos 2019: 18).

Kreeka õigeusu preester, juba eelpool mainitud marioloog professor Zervos kirjeldas oma 2019. aastal ilmunud teoses “The Protoevangelium of James”, kuidas see varajane apokrüüfiline evangeelium varustas ja andis arenevale kirikule õpetuslikku materjali, mis hõlmati ja ühendati nii keskaegse kirikliku teoloogia kui liturgilise tsükliga, saades nii märkimisväärseks osaks põlvest põlve loetavas standardses kristlaste katekismuses. Zervos hakkas oma uurimustöö põhjal arvama, et Jaakobuse protoevangeelium pole 2. sajandi teise poole ainsa autori ühtne looming, vaid et algselt oli tegemist väga varajase juudi keskkonnast pärit dokumendiga “Maarja sünd” (GenMar), mille peale on hiljem ehitatud põhjalik kompositsioon (Zervos 2019: 19-20).

Zervos leiab oma redaktsioonikriitilise analüüsi põhjal, et Jaakobuse protoevangeelium koosneb kolmest eraldi tekstist ning sel on kolm põhilist autorit: 1) Esimest, algupärast teksti “Maarja sünd” (GenMar), on hiljem laiendatud Autori (*Author*) poolt 1. sajandil; 2) Järgnev kirjutaja, Koostaja (*Composer*) on lisanud Autori teksti (*GenMar*) palju materjali ning Joosepi isiku ja Jeesuse sünni loo 1. sajandil. Varasema teooria järgi arvati, et siin on tegemist “Joosepi apokrüüfiga”, eraldiseisva dokumendiga, kuid Zervos leidis, et hilisem Koostaja lisas *ad hoc* teisased Joosepit puudutavad pärimused, mis “Maarja sündi” vahele lükiti. Dokumenti, mis koosneb GenMar ja sellele lisatud Joosepi materjalidest, nimetab ta Koostaja poolt täiustatud GenMariks (CEGM) (Zervos 2019: 20). 3) 2. sajandil pKr on kolmas individ, Redaktor (*Redactor*), lisanud CEGMile olulised täiendused, et muuta ära seda, mida tema on pidanud hereetiliseks ning panna teksti kallal toime ortodoksne puhastus. Ta on lisanud teksti uut materjali, millest mõned osad on tuletatud Matteuse, Luuka ja Johannese evangeeliumist. Aga Redaktor on teosesse lisanud ka dialooge, palveid ning laiendatud narratiive. Veel enam, Redaktor on omalt poolt

kõvasti toimetatud teksti lõppu lisanud kaks peatükki materjale, mis tõstavad esile Sakariase, Eliisabeti ja nende poja ristija Johannese. Nõnda on Zervose sõnutsi just Redaktor kõige rohkem vastutav Jaakobuse protoevangeeliumi lõpliku vormi osas. Sealt edasi oleb Zervos (2019) teisi dogmaatiliselt orienteeritud tekstimuudatusi kopeerijate ja kirjatundjate poolt antiikajast keskajani ning tänapäevani välja. Paljud neist redigeerimistest on dogmaatiliselt orienteeritud ning juurde on pandud nii toimetajate omaloomingut kui võõrast materjali.

Seega seab ta vaidluse alla vaate, et Jaakobuse protoevangeelium on 2. sajandist pärit ühtne dokument. Oma uurimustöös püüab Zervos tõestada, et tegemist on olnud kestva tekstiparanduse protsessiga, mille käigus 1. sajandi “hereetiline” tekst on hiljem mugandatud progressiivselt “ortodokssesse” kristlikku doktriini. (Zervos 2019: 147). Zervos arvab, et varased juudikristlased on kirja pannud oma rahva suus levinud mälestusi “Maarja sündi” (GenMar), ning hiljem nad seda laiendanud lugudega, mille keskmeks on Joosep (Zervos 2019: 209). Lisaks leiab ta, et teksti kolmas autor ehk Redaktor võis tõenäoliselt pärineda Justinus Märteri koolkonnast 2. sajandi keskpaigast või olla koguni Justinus Märter ise (Zervos 2019: 147). Ta kirjutab:

“Meie uurimustöö jaoks on asjakohane (täheldada), et kanoonilist Luuka evangeeliumi on laiendatud Justinuse koolkonnas sünnilugudega samal viisil nagu CEGMi laiendas Redaktor interpolatsioonidega, mis on tuletatud samadest sünnilugudest Luuka evangeeliumis (1-2). ... Need seosed Luuka 1-2 ja Jaakobuse protoevangeeliumi vahel teevad tõenäoliseks hüpoteesi, et Jaakobuse protoevangeeliumi viimane redaktsioon toimus täpselt sama ajaloolise stsenaariumi järgi, millega Luuka evangeelium võis saada oma viimase kanoonilise vormi ning Jaakobuse protoevangeeliumi Redaktor võis olla sellega seotud” (Zervos 2019: 138).

Redaktoril pidi olema ligipääs dokumentidele, mis olid Justinus Märteri koolkonnas kättesaadavad, kaasa arvatud Matteuse ja Luuka evangeeliumi täistekstid ja ning evangeeliumite tekste harmoniseerivad teosed, mida selles koolis koostati (Zervos 2019: 141).

Zervos kinnitas oma oletusi veelgi seoses koopa motiiviga: “Oluline kontakt Justinus Märteri ja Redaktori vahel puudutab Jeesuse sündi Petlemma lähedal asuvas koopas.

Redaktor on nihutanud koopa lokatsiooni nii Petlemma kui Raheli haua lähedale, kes sünnitamisel suri (Jaakobuse protoevangeelium 17:6-10). (Zervos 2019: 143). Justinus Märteri kirjutis on kinnitanud teadlikkust protoevangeeliumist seoses selle asukohaga oma kirjatükis, kus öeldakse, et sünnitus toimus koopas küla lähedal (Zervos 2019: 144). Paralleelid tekstis ja lingvistiline sugulus ning ideoloogiline seotus Justinus Märteri tööde ja Jaakobuse protoevangeeliumi vahel kinnitavad Zervose arvates seotust ka dokumentide vahel (Zervos 2019: 146-147). Redaktor reedab Zervose arvates elementide ja laienduste lisamisega Jaakobuse protoevangeeliumisse oma teoloogilist positsiooni. Ta on olnud proto-ortodoksne kristlane, kes sobitus väga hästi Justinus Märteri koolkonna tolle antihereetiliste katekismuste ja käsiraamatute juhenditega. Zervose sõnusti võis Jaakobuse protoevangeelium saada oma praeguse kuju Justinus Märteri koolkonna õpilaselt või kogu Justinus Märterilt endalt (Zervos 2019: 147).

1992. aasta kaevamistööl leitud materjal toetab sünnikoopa asupaika Petlemma ja Jeruusalemma vahelise tee keskel, nii nagu on Jaakobuse protoevangeeliumis kirjas. Seal asus 5. sajandil ehitatud Kathisma kirik (“Jumalaema iste”, “Theotokose Kathisma”), mis on ehitatud tähistamiseks paika, kus enne sünnitust Maarja teekonnal Petlemma eesli seljast maha astus ja puhkas (17: 2-3). Nüüd arvatakse, et just Jaakobuse protoevangeelium inspireeris inimesi Maarjale pühendatud kirikut ehitama (Zervos 2019: 208). Kathisma kirik esindas Maarja kultust pühal maal ja mälestas seda kohta, mis asus kolm miili eemal sünnituspaigast, *Via Sacral*.

Nõnda on Zervos (2019) jõudnud väga varaste traditsioonideni, mis on kodifitseeritud Jaakobuse protoevangeeliumisse. Maarja pärimust tuleb käsitleda Zervose järgi kui mitmete traditsioonide algallikat, mida ei saa kitsendada ainult kanoonilise Matteuse evangeeliumi alla.

2.8 Jaakobuse protoevangeeliumi sisukokkuvõte

Et anda sisust ülevaade, kasutasin abiks Ronald F. Hocki olemasolevat kokkuvõtet (Hock 1995: 4-18).

Jaakobuse protoevangeelium on jaotatud laias laastus kolmeks võrdseks sektsiooniks. Esimene osa algab Maarja eostamise ja sünni asjaoludega ja lõppeb tema suguküpseks saamisega. Loo avanedes saame teada Anna ja Joakimi, vanaldase jõuka juudi abielupaari õnnetust olukorrast. Joakimit nuheldakse tema lastetuse tõttu avalikkuse ees etteheitega, et temal ainsana pole Iisraeli õigete seas järglasi. Joakim põgeneb kõrbesse, kus palvetab ja paastub, et saada Jumalalt vastust, miks ta lapsi ei saa.

Sama asjaolu tõttu saab Anna nelja silma all peapesu oma teenijalt. Ta läheb aeda, kus varblasepesa nägemine loorberipuul vallandab temas terava itku, sest on loodute seas ainus viljatu. Just sel hetkel ilmub naise ette taevalik sõnumitooja, kes teatab, et tema palveid on kuulda võetud ning toob ilmale lapse, kes saab tuntuks terves maailmas. Suurest rõõmust seesuguste uudiste üle töötab Anna kinkida oma lapse Jumalale eluaegseks teenimiseks. Joakimile teatakse Anna rasedusest ning ta pöördub tagasi koju, tähistamaks nende paradoksaalset õnnistust: lastetu naine on jäänud lapseootele.

Mõne aja pärast sünnitab Anna tütre ja paneb talle nimeks Maarja. Kuuekuuselt, kui Maarja on astunud esimesed sammud, muudab Anna Maarja lapse magamistoa pühamuks, kus miski ebapuhas ei saa teda puutada. Seejärel tähistatakse Maarja esimest sünnipäeva võrratu pidusöögiga, kus preestrid last õnnistavad ja Anna tunneb ennast viimaks õigeksmõistetuna, kui ütleb: “Kuulake, kuulake, teie, kaksteist Iisraeli suguharu: Anna toidab rinnalast!” (6:2).

Kui Maarja on kahene, Arutlevad Anna ja Joakim naise antud töötuse üle, kuid otsustavad last veel mitte Jumalale anda. Ent kui laps on kolmene, viivad nad tüdruku templisse, kus ta veedab oma ülejäänud lapsepõlve.

Teises osas on Maarja saanud 12-aastaseks ning et ta on naiseks küpsemas, ohustab ta templi puhtust. Preestrid pöörduvad probleemiga ülempreester Sakariase poole ning paluvad tal otsida selles osas jumalikku juhatust. Muide, see Sakariase esmakordne mainimine Jaakobuse Protoevangeeliumis paljastab teadlikkuse kanoonilistest sünnilugudest, kuigi nendes pole Sakarias mitte ülempreester, vaid lihtsalt preester (vt Luuka 1:5). Tempelis külastab Sakariast taevalik sõnumitooja, kes käseb kokku koguda kõik leskmehed. Nad peavad võtma kaasa oma sauad ning tunnusmärk näitab, milline leskedest saab Maarja omale naiseks.

Lesed kogunevad, nende seas Joosep. Just Joosepi kepi lendab välja tuvi ning Maarja saab seega Joosepile, kuid mitte tema naiseks, vaid eestkostjaluseks. Joosep on esmalt vastu, öeldes, et ta on vana mees ning et tal juba on pojad. Peagi ta kuuletub, kui talle tuletatakse meelde tagajärgi, kui ta peaks Jumala tahte vastu astuma.

Ent niipea, kui Joosep Maarja koju viib, läheb ta ehitustöödele ja jätab Maarja omapäi, usaldades Jumala kaitset. Varsti pärast seda määravad preestrid Maarja ja veel seitse neitsit templi eesriiet valmistama. Maarja läheb õue veekannu täitma ning kuuleb häält, mis ütleb: „Ole tervitatud, sa, armuleidnu! Issand on sinuga. Oled õnnistatud naiste seas” (11:1). Hirmununa naaseb Maarja koju ja jätkab oma ketramist, kuid ingel külastab teda jälle ning teatab, et ta on leidnud Issanda silme ees ja jääb lapseootele tema sõna läbi. Lisaks peab ta lapsele panema nimeks Jeesus, kes Jumala pojana päästab oma rahva nende pattudest.

Kui Maarja lõpetab oma näputöö, läheb ta kolmeks kuuks külla oma sugulase Eliisabeti juurde, kelle üsas on kasvamas tulevane ristija Johannes. Kui ta on kuus kuud rase, ilmub koju ka Joosep. Leides Maarja rasedana, süüdistab Joosep end, et ei valvanud teda ning nõuab Maarjalt seletust. Maarja kaitseb ennast ja protesteerib: „Ma olen süütu ja pole meest tunda saanud” (13:3). Joosep on hirmunud ja nõutu ning otsustab naisest salamisi lahti öelda. Unenäos aga ilmub talle ingel, kes teatab, et laps naises on Pühast Vaimust, talle pannakse nimeks Jeesus ning ta päästab oma rahva nende pattudest. Ärgates otsustab Joosep Maarja oma kaitse alla võtta.

Joosepi pühendumus pannakse peagi proovile, kui üks külaline Joosepi majas märkab Maarja olukorda ning teatab sellest ülempreestri. Maarja ja Joosep tuuakse ülempreestri ette, kes neid küsitleb, kuid nende tunnistused oma süütusest ei rahulda teda. Ülempreester käsib Maarja Templisse tagastada, kuid Joosep puhkeb nutma. Siis peavad nii Maarja kui Joosep oma süütuse läbikatsumiseks needeveet jooma. Pärast joomist saadetakse nad kõrbesse. Et nad naasevad tervetena, kuulutab ülempreester nad avalikult õigeteks ning Joosep viib Maarja koju.

Kolmandas osas kirjeldatakse Joosepi ja Maarja teekonda Petlemma, Jeesuse sündi, tähetarkade külastust ja Heroodese kallalekippumist Jeesuse elule, lastes mõrvata kõik alla kaheaastased lapsed. Rahvaloenduse tõttu asub Joosep koos Maarjaga Petlemma poole teele ning võtab kaasa ka oma pojad. Teekonna keskpaigas hakkab aga Maarjal

sünnitus pihta. Ta viiakse koopasse ja jäetakse Joosepi poegade valvata. Kui Joosep läheb ämmaemandat otsima, laieneb lugu Joosepi nägemusega - ta näeb, et Maarja sünnituse ajal seisab ühtäkki kõik maailmas paigal. Seega annab terve loodu tunnistust sellest, mis toimub koopas.

Kui asjad jälle oma loomulikku käiku jätkavad, leiab Joosep ämmaemanda, ent kui nad koopasse jõuavad, on Maarjal juba laps rinnal. Ämmaemand jõuab selleks liiga hilja, et Maarjat abistada, ent saab peamiseks tunnistajaks terves narratiivis. Kui ilmub teine naine nimega Salome, ütleb ämmaemand: „Neitsi on sünnitanud lapse ja see pole ihuliselt võimalik!”(19:3). Salome on skeptiline ja teeb Maarjale füüsilise läbivaatuse. Kuid olles pistnud sõrme Maarja tuppe, karjatab Salome, et tuleleegid neelavad ta käe. Kui Salome palvetab meeleheites Jumala poole, ilmub tema ette ingel, kes käsib Jeesuse sülle võtta. Salome teeb, nagu palutud ja on hetkega tervendatud.

Järgnevalt saabuvad Juudamaale tähetargad, et vastündinud kuningale austust avaldada. Herodes on sellest väga häiritud. Ta pärrib tähetarkadelt tunnusmärgi järele ja saadab nad Jeesust otsima, et ka tema saaks kuningale austust avaldada. Targad järgnevad tähele taevas, kuni see peatub koopa kohal, kus Jeesus sündis. Nad kingivad lapsele kulda, viirukit ja mürrit, ent ingli hoiatuse tõttu ei läbi nad koju naasmiseks Juudamaad, vaid lähevad teist teed. Herodes, mõistes, et teda on tüssatud, laseb tappa kõik väikelapsed. Maarja mähib Jeesuse riideribadesse ja peidab poja sõime. Eliisabet aga põgeneb lapsega mägedesse. Ta väsis, palub mäelt varjupaika ning mägi avanebki ja võtab nad lapsega endasse.

Järgneb ülempreester Sakariase mõrv. Kuna Sakarias ei vasta Herodesse kohtu-teenrite küsimusele, kus on tema poeg Johannes, tapetakse ta Jumala templi eeskojas. Teised preestrid märkavad Sakariase puudumist ning kuigi nad laipa ei leia, näevad nad altari kõrval hüübinud verd. Juhtunust teatakse rahvale ning Sakariast leinatakse ja itketakse kolm päeva ja ööd. Sakariase kohatäitjaks saab Siimeon, kellele Püha Vaim oli ilmutanud, et ta ei sure enne, kui on näinud lihast ja luust Messiat.

Teose lõpus on epiloog, kus autor tunnistab, et on nende sündmustega seotud ning õnnistab usklikke.

2.9 Tõlkimisest

Paari aasta eest korraldati Tartu Ülikooli usuteaduskonnas tõlkestipendiumi konkurss ja seeläbi sai minu kätte Jaakobuse protoevangeeliumi vana-kreekakeelne tekst, mida varem pole eesti keeles ilmunud. Selle käigus pidasin aeg-ajalt kirjavahetust Marju Lepajõega, kes minu töö edenemisel silma peal hoidis.

Jaakobuse protoevangeeliumi keelekasutus on võrdlemisi lihtne, laused pole enamasti pikad. Püüdsin tõlkides säilitada just seda lihtsust ning jääda võimalikult täpselt algteksti juurde, samal ajal lugu suupärastades loomulikku ja nauditavasse eesti keelde. Kus võimalik ja vajalik, toetusin eestikeelsetes piibliväljaannetes juba olemasolevatele ja käibelevõetud terminitele ja lausungitele.

Tekstis leiduvad itku- ja ülistuslaulud on liigendatud värsiridadena. Värsside nummerdamisel eemaldusin E. de Stryckeri tekstist (1961) (mille järgi on Jaakobuse protoevangeeliumi seadnud inglise keelde näiteks Ronald F. Hock), vaid otsustasin järgida C. Von Tischendorfi liigendust (1876).

Minu alliktekst pärineb Hocki väljaandest „The Infancy Gospels of James and Thomas”, kus ta on esitanud oma kreekakeelse teksti toimetuse ja selle tõlke inglise keelde, mis põhineb omakorda de Stryckeri toimetatud käsikirjal (Hock 1995: 31-77). Seevastu salmide nummerdamise laenasin Cullmanni tõlkest (Cullmann 1991: 426-437), et lihtsuse mõttes kasutada tema koostatud ristviiteid piiblitekstidele sealtsamast (Cullmann 1991: 437-439). R. F. Hocki teksti peatükid ja pealkirjad on nurksulgudes, sest need on minu tõlke juurde lisatud.

Mõningaid üksikuid tõlkeotsuseid tuleb siiski kommenteerida. Näiteks salmis 2:3 keeldub Anna teenijanna pakutud peakattest, öeldes: “võib-olla on kelm (*πανούργος*) selle sulle andnud”. Tõlkisin selle nõnda, sest jäi ebaselgeks, kas mõeldud oli sünonüümina vanakurja ennast ning eksitajat või lihtsalt salakavalat inimest.

Templis tõmbab ülempreester selga kaheteistkümne kellukesega rüü (*δωδεκακωδωνα*) (8:3) – kuna teenistuserõivale täpsemat nimetust ei leidnud, tõlkisin selle just nõnda.

Kreekakeelses tekstis pannakse Maarja sõna-sõnalt keerutama (*ωησιαζω*) punaseid ja purpurseid niite. Pole teada, kui jämedakoeline võis olla templi kangariie, tõenäoliselt mõeldakse keerutamise all ketramist ja niitide all pigem lõngu. Et vältida otsetõlget, et Maarja istus selleks oma troonile või aujärjele (*θρόνος*), tõlkisin selle lihtsalt “tooliks”.

Osa tegevusi toimub kõrbes (*έρημος*). Piirkonna geograafiales mõeldes on raske arvata, kas näiteks Joosep ja Maarja saadeti sõna otseses mõttes kõrbesse või mägikõrbesse needejooki jooma või lihtsalt tühermaale, inimtühja asupaika. Seega lähtusin tõlkevalikus selle sõna osas enamasti eestikeelsetest piiblitõlgetest ning jätsin selle üldjuhul “kõrbeks”.

Huvitav tõlkeprobleem tekkis salmis (3:2), kus Anna itkeb: “Häda mulle! Kelle moodi ma olen? Ma pole nagu kariloomad, sest isegi pudulojused sigivad su silmade ees, oo Issand!” Algselt tõlkisin ζῶα ἄλογα “hobusekarjaks” ja “talliloomadeks”, siis aga jäin selle kirjakoha juurde peatuma, sest ἄλογον tähendab vanakreeka keeles küll “hobust”, aga ζῶον ἄλογον laiemalt ka lolli looma, mõistuseta elajat ehk kedagi mõtlematut, sõnatut, irratsionalset, seda, kes ei tunne sõna, vastandina λογος’ele. Algselt mõeldigi selle all talli- ja kariloomi laiemalt, ent ma ei teadnud, millal sai ἄλογονist vanakreeka keeles hobune. Klassikaline filoloog Neeme Näripä kommenteeris minu küsimuse püstitust 13. aprillil 2019 *Facebookis*: “ἄλογον on hobune pigem väga hilises vanakreeka keeles või bütsantsi kreeka keeles, praeguses kreeka keeles ka muidugi ἄλογο. Ζῶα ἄλογα olid varasemal ajal ikka kõik mõistuseta/kõneoskuseta elajad ja ma oletan, et hobune pälvis lõpuks selle nime kui kõigi loomade epitoom, olend, kes kõigepealt pähe torkas, kui käis loomast jutt.” 5. mail 2020 sealsamas kirjavahetuses lisas ta, et selles kontekstis tundub ζῶον ἄλογον vastanduvat metsloomadele ning kiskjatele ehk θηρία’le ning esimene võiks tähistada pigem igasuguseid koduloomi. Hock on selle tõlkinud inglise keeles “koduloomadeks” (Hock 1995: 37); Cullmann aga jällegi “mõtlematuteks/mõistuseta loomadeks”. Nõnda jäin Näripa nõuande juurde ja tõlkisin selle kirjakoha “kariloomadeks”.

Muus osas erilisi probleeme ei tekkinud.

3. Jaakobuse protoevangeelium

(Algteksti väljaanne: Hock 1991: 31-77)

[Lastetu Joakim]

1. 1. Kaheteistkümne Iisraeli suguharu lugude järgi elas kord väga jõukas mees nimega Joakim. Ja ta pakkus Issandale kahekordseid ohvriande, öeldes endamisi: “See osa minu küllusest on kogu rahvale ja see teine olgu minu lepitusvahend Issandale Jumalale andestuse saamiseks.”

2. Suur Issanda päev oli aga päralt jõudmas ja Iisraeli lapsed tõid oma ohvriande. Ja Ruubel astus talle vastu ning ütles: “Sulle pole lubatud oma ande tuua enne kui sa pole teinud Iisraeli soost järglast.” 3. Ja Joakim oli väga löödud ning läks välja Iisraeli kahteistkümne suguharu kirjade juurde, öeldes enesele: “Uurin kaheteistkümne Iisraeli suguharu kirjadest järele, kas olen ainus Iisraelis, kes pole sigitanud järglast.” Ja ta uuris ja leidis, et kõik õiglased Iisraelis on saanud lapsi. Ja ta pidas meeles esiisa Aabrahami, sest tema viimastel päevadel oli Issand Jumal kinkinud talle poja Iisaku.

4. Ja Joakim kurvastas väga ning ei näidanud end oma naisele, vaid pagendas ennast kõrbesse, kuhu püstitas oma telgi ja paastus nelikümmend päeva ja ööd.¹ Ta ütles enesele: “Mina, Joakim, ei lähe tagasi ei söögi ega joogi pärast, kuni Issand Jumal mind külastab. Palve saab olema minu toit ja minu jook.”²

[Lastetu Anna]

2. 1. Nüüd nuttis tema naine kahte itku ja leinas kahte leina, lausudes: “Ma hakkam itkema oma lese põlve pärast ja hakkam itkema oma lastetuse pärast.”

2. Lähenes suur Issanda päev ja tema teenijanna Juthine ütles talle: “Kui kaua veel alandad sa oma hinge? Vaata, suur Issanda päev on kätte jõudnud ja sa ei tohiks

¹Vrd Mt 4:2; Lk 4:2; 2Mo 24:18; 34:28; 1Ku 19:8.

²Jh 4:34.

kurvastada. Sa võta parem see peakate, mille töödejuhatajanna mulle andis, ent mulle on see keelatud, sest olen sinu orjatar ja see kannab kuninglikku tunnust.”

3. Ja Anna ütles: “Mine ära minu juurest! Ma ei tee seda. Issand Jumal on mind kohutavalt alandanud. Võib-olla on kelm sulle andnud ja sina tulid mind oma patus osaliseks tegema!” Ja orjatar Juthine vastas: “Kas peaksin needma sind, sest sa ei pannud minu juttu tähele? Issand Jumal sulges sinu emaka, nii et sa ei saa Iisraelile lapsi anda.”

4. Ja Anna kannatas väga. Ta kiskus seljast oma leinarõivad, pesi puhtaks pea ja pani selga oma pruudikleidi. Siis, keset pärastlõunat läks ta alla oma aeda jalutama. Ta silmas loorberipuud ning istus selle alla maha. Pärast hingetõmbeaega palvetas ta Issanda poole, öeldes: “Oo, minu esivanemate Jumal, õnnista mind ja kuula mu palvet, nõnda nagu sa õnnistasid meie ema Saarat ja kinkisid talle poja Iisaku.”³

[Anna itkeb]

3. 1. Ja Anna vaatas üksisilmi taevasse ja nägi varblasepesa loorberipuus. Ja sedamaid puhkes ta nutma, öeldes enesele: “Häda mulle! Kes mind sünnitas? Missugune emakoda on mind kandnud? Et ma sündisin neetuna Iisraeli laste silmis. Ja mind on häbimärgistatud, narritud ja pagendatud minu Issanda Jumala kojast.”

2. “Häda mulle! Kelle moodi ma olen? Ma pole nagu linnud taevas, sest isegi taevalinnud on viljakad su silmade ees, oo Issand!”

“Häda mulle! Kelle moodi ma olen? Ma pole nagu kariloomad, sest isegi pudulojused sigivad su silmade ees, oo Issand!”

“Häda mulle! Kelle moodi ma olen? Ma pole nagu maailma metselajad, sest isegi metsloomad paljunevad su silmade ees, oo Issand!”

3. “Häda mulle! Kelle moodi ma olen? Ma pole nagu need veekogud, sest isegi need veed on viljakandvad su silmade ees, oo Issand!”

“Häda mulle! Kelle moodi ma olen? Ma pole nagu see maa, sest isegi maa kannab hooaegadel vilja ja õnnistab sind, oo Issand!”

³1Mo 21:1-3.

[Anna nägemus]

4. 1. Ja vaata, Issanda saadik ilmus tema ette⁴ ning lausus: “Anna, Anna, Issand Jumal on sinu palveid kuulda võtnud. Sa jääd rasedaks ja sünnitad lapse⁵ ja temast hakatakse rääkima kõikjal maailmas.” Ja Anna ütles: “Ükskõik, kas toon ilmale poja või tütre, kui Issand Jumal elab⁶, ma toon ta kingituseks Issandale, minu Jumalale⁷ ja ta teenib teda kõikidel oma elupäevadel.”⁸

2. Ja vaata, kaks inglit tulid talle teatama: “Vaata, sinu mees Joakim on saabumas koos oma karjaga. Nimelt laskusid Issanda inglid alla Joakimi juurde ja ütlesid talle: “Joakim, Joakim, Issand Jumal on sinu palvet kuulnud. Tule sealt alla! Vaata, sinu naine Anna on lapseootele jäänud!”⁹

3. Ning otsejoones läks Joakim alla ja kutsus kokku oma karjused, käskides neid: “Tooge mulle kümme veatut ja laitmatut lammast Issanda Jumala jaoks! Lisaks tooge mulle kaksteist õrna vasikat, ja kaksteist vasikat saavad preestritele ja vanematekogule. Ning sada kitse, sada kitse saavad kogu rahva jaoks.”

4. Ja vaata, Joakim tuli oma karjaga, kui Anna värava juures seisis. ⁹Anna märkas Joakimi koos karjaga lähenemas koos ning tormas otsejoones tema juurde ja riputas end mehele kaela, öeldes: “Nüüd ma tean, et Issand Jumal on mind hiiglamoodi õnnistanud. Tõepoolest, see lesknaine pole enam lesk ja näe, lastetu üsk¹⁰ on käima peale jäänud!” Ja Joakim puhkas esimest päeva oma kodus.

⁴Vrd Lk 2:9; Apt 12:7.

⁵Lk 1:13; 1Mo 16:11; Ko 13: 3,5,7; 1Sa 1:20.

⁶Ko 8:19; vrd. 1Sa 1:26.

⁷1Sa 1:11.

⁸1Sa 2:11; 1:28.

⁹Vrd Lk 1:31.

¹⁰Vrd Js 54:1.

[Maarja sünd]

5. 1. Järgmisel päeval oma kingitusi ette kandes mõtles ta endamisi: „Kui Issand Jumal on mind tõesti soosinud, teeb preestri laubaeh¹¹ selle mulle ilmsiks.” Ja Joakim pakkus oma kingitusi ja pööras tähelepanu preestri laubaehetele, kuni ta astus üles Issanda ohvrialtari juurde ning ei näinud selles pattu. Ja Joakim ütles: „Nüüd ma tean, et Issand Jumal on mulle armuline olnud ja andestanud mulle kõik minu patud. Ja ta tuli Issanda templist õigeaegselt alla ning läks oma majja.¹²

2. Anna rasedus jõudis lõpule ja üheksandal kuul ta sünnitas. Ja ta sõnas ämmaemandale: „Kelle ma ilmale tõin, kas poisi või tüdruk?” Ja ämmaemand vastas: „See on tüdruk.” Ja Anna ütles: „Sel päeval on mu hingele¹³ au antud.” Siis pani abiline lapse süngi. Kui määratud päevad said täis, puhastas Anna end verevoolusest. Ja ta andis lapsele rinda ning pani talle nimeks Maarja.

[Maarja esimene sünnipäev]

6. 1. Päev päeva järel kasvas laps tugevamaks.¹⁴ Kui ta oli kuuekuune, asetaski ema ta maa peale, et proovida, kas laps suudab juba seista. Ta kõndis seitse sammu ja läks oma ema rüppe. Siis tõstis ema ta üles ja ütles: „Kui elab Issand, minu Jumal, ei astu sa enam sellel pinnal, kuni juhatan su Issanda templisse.” Ja ta tegi oma magamistoast pühaku ning ei lasknud midagi labast ega rüvedat lapsele ligi. Ja ta laskis kutsuda kohale heebrealaste rikkumata tütreid ning need lahutasid tema meelt.

2. Jõudis kätte lapse esimene sünnipäev ja Joakim korraldas suure pidusöögi.¹⁵ Ta kutsus kokku ülempreestrid, õpetlased ja vanematekogu ning terve Iisraeli rahva. Joakim tõi lapse preestrite ette ja nad õnnistasid teda, lausudes: „Meie esiisade Issand, õnnista seda last ja anna talle nimi, mida hüütakse läbi kõikide põlvkondade igavesti.”¹⁶ Ja terve rahvas ütles: „Saagu nii! Aamen.” Ja ta esitles last ülempreestritele ja nad õnnistasid

¹¹2Mo 28: 36-38.

¹²Vrd Lk 18:14.

¹³Vrd Lk 1:46.

¹⁴Vrd Lk 2:40.

¹⁵Vrd 1Mo 21:8.

¹⁶ Vrd Lk 1:48.

teda sõnadega: „Taevane Issand kõrges, vaata selle lapse järele ja õnnista teda ülima kiitusega, mida keegi ületada ei saa!” Siis tassis lapse ema ta üles magamiskambri pühakusse ning andis lapsele rinda. Ja Anna lõi laulu Issandale Jumalale, alustades¹⁷:

„Ma laulan püha laulu Issandale, oma Jumalale, sest ta on tulnud mu juurde ja võtnud minu pealt ära mu vaenlaste teotused.¹⁸

Ja Issand, mu Jumal on andnud mulle oma õigluse vilja,¹⁹ üheainsa, ent mitmekülgse tema silme ees.

Kes kuulutab Ruubeli poegadele, et Anna imetab last?

Kuulake, kuulake, teie, kaksteist Iisraeli suguharu: Anna toidab rinnalast!²⁰”

Ja Anna pani ta magamiskambri pühakusse puhkama. Siis läks ta välja ja võõrustas oma külalisi. Kui pidusöök lõppes, läksid nad lustlikult alla ja kiitsid Iisraeli Jumalat.

[Maarja templis]

7. 1. Möödus mitmeid kuid. Kui laps sai kaheaastaseks, pani Joakim ette: „Viime ta üles Issanda templisse,²¹ et pidada kinni lubadusest, mille oleme andnud, muidu saadab Issand meile karistuse ja me kingitus osutub kõlbmatuks.” Kuid Anna teatas: „Ootame parem, kuni ta saab kolmeaastaseks, et laps ei jääks oma isa ja ema taga nõudma.” Ja Joakim nõustus: „Ootame.”

2. Kui laps sai kolmeseks, siis ütles Joakim: „Kutsume kohale heebrealaste täiuslikult puhtad tütrede. Ja võtku igaüks neist ühe tõrviku ja hoidku seda põlemas, siis ei pööra laps ümber ja ta süda pole kütkestatud millestki, mis jääb väljapoole Issanda templit.” Ja just nõnda nad toimisid, kuni jõudsid üles Issanda templisse. Ja preester tervitas teda ja suudles ja õnnistas last ning teatas: „Issand Jumal on sinu nime kõigi põlvede seas suureks teinud. Sinus toob Issand viimastel päevadel nähtavale lunastuse Iisraeli poegadele.”

¹⁷ Vrd 1Sa 2:1.

¹⁸ 1Mo 30:23; vrd. Lk 1:25; Ps 42:10; 102:8.

¹⁹ Vrd Õp 11:30; 13:2; Am 6:12.

²⁰ 1Mo 21:7.

²¹ Vrd 1Sa 1:21jj.

3. Ja ta pani lapse altari kolmandale astmele istuma ja Issand Jumal heitis armu lapse peale. Ja ta tantsis oma jalakestel ja terve Iisraeli maja armastas teda.²²

[Maarja 12-aastasena]

8. 1. Ja tema vanemad laskusid templist alla imetledes, kiites ja ülistades Issandat Jumalat, sest laps ei vaadanud nende poole tagasi.²³ Aga Maarjat toideti Issanda templis otsekui tuvi ja ta võttis vastu suutäisi taevase sõnumitooja käest.

2. Kui ta sai kaheteistkümneseks, toimus preestrite nõukogu ja nad arutasid: „Vaadake, Maarja on saanud Issanda templis kaheteistkümnne aastaseks. Mida me temaga nüüd siis teeme, et ta ei rüvetaks Issanda, meie Jumala pühamut?” Ja nad ütlesid ülempreestritele: „Sina seisad Issanda altari juures. Mine sisse ja palveta tema pärast. Ja mida iganes Issand Jumal sulle avaldab, seda me teeme.”

3. Ja vaata, ülempreester võttis kaheteistkümnne kellukesega rüü, sisenes pühast pühamasse ning palvetas tema nimel. Ja vaata, Issanda ingel ilmus tema ette ja ütles: „Sakarias, Sakarias, mine välja ja korja rahva seast kokku leskmehed ning igaüks kandku kaasas saua.²⁴ Ja sellele, kellele Issand Jumal tunnusmärki näitab, saab naine. Sõnumitoojad rändasid kõikjale Juudamaa ümbruskonda. Ja hüüdis Issanda pasun, ja vaata, kõik lesed tulid joostes.

[Joosep võtab Maarja vastu]

9. 1. Aga ka Joosep viskas oma puusepakirve maha ja läks nende kohtumisele. Kui nad olid kokku kogunenud, läksid nad ülempreestri juurde ja võtsid oma sauad kaasa. Ülempreester korjas kepid kokku, sisenes templisse ja palvetas. Kui ta oli oma palve lõpetanud, võttis ta sauad, läks välja ning andis need meestele tagasi. Aga nende peal ei olnud märki. Viimase saua sai Joosep. Ja vaata, üks tuvi tuli sauast välja ja seadis end Joosepi pea peale istuma.²⁵ Ja ülempreester ütles: „Joosep, Joosep, sa oled välja valitud võtmaks Issanda neitsi oma hoole alla.”

²² Vrd 1Sa 18:16.

²³ Vrd 1Mo 19:26.

²⁴ Siinse loo eeskjuju pärineb 4Mo 17:16-24, kus jutustatakse Aaroni haljendama hakanud kepid.

²⁵ Vrd Mt 3:16.

2. Aga Joosep vaidles vastu: „Mul on juba poegi ja olen vana mees, tema on aga noor naine. Kardan, et sel juhul saan Iisraeli laste naerualuseks.” Ja ülempreester vastas: „Joosep, karda Issandat, oma Jumalat ja pea meeles, mida tegi Jumal Daatanile, Abiramile ja Koorele, kuidas maa avas oma päratuma suu ja kõik neelati alla nende vastuhaku pärast.²⁶ Ja nüüd vaata ette, Joosep, et seesama ei juhtuks sinu kodus.” Ja seda peljates võttis ta naise oma hoole alla. Ja ta ütles talle: „Maarja, ma võtsin su vastu Issanda templist. Ja nüüd jätan ma su oma koju. Ma lahkun, et ehitada hooneid, aga tulen sinu juurde tagasi. Issand valvab su üle.”

[Neitsid ja templi eesriie]

10. 1. Toimus preestrite nõukogu, kus räägiti: „Teeme Issanda templile eesriide.” Ja ülempreester ütles: „Kutsuge kokku puutumata neitsid Taaveti suguharust.” Ja teenijad lahkusid ja otsisid ning leidsid seitse neitsit. Ja ülempreester mäletas Maarjat, et nimelt tema oli samuti Taaveti soost ning puhas Jumala silmis. Ja teenijad läksid ja tõid ta kohale.

2. Ja nad juhatasid neitsid Issanda templisse. Ja ülempreester ütles: „Heitke mulle liisku, kes hakkab keerutama kulda, kes asbesti, kes valget lina, kes siidi, kes hüatsintsinist, kes tulipunast ja kes ehedat purpurset lõnga.”²⁷ Ja Maarjale langesid purpursed ja tulipunased lõngad. Ja ta võttis need ühes ning läks oma koju. Nüüd juhtus, et neil päevil jäi Sakarias tummaks²⁸ ja tema asemikuks sai Saamuel, kuni Sakarias jälle rääkida sai. Maarja võttis tulipunase lõnga ja hakkas seda ketrama.

[Maarja nägemus]

11. 1. Ja ta võttis veekannu ja läks välja seda veega täitma. Ja vaata, üks hääl ütles talle: „Ole tervitatud, sa, armuleidnu! Issand on sinuga. Oled õnnistatud naiste seas.”²⁹ Ja Maarja vaatas ringi, paremale ja vasakule, et mõista, kust poolt see hääl tulla võis. Ja ta heitus ning läks ära oma koju. Ta pani kannu käest, võttis purpursed lõnga, istus oma toolile ja hakkas lõnga tõmbama.

²⁶ Viidatakse 4Mo 16:1.31-33 pärimusele.

²⁷ Vrd 2Mo 35:25; 26:31.36; 36:35.37; 2Aj 3:14.

²⁸ Vrd Lk 1:20-22.64.

²⁹ Vt Lk 1:28.42; vrd Ko 6:12.

2. Ja vaata, ingel seisis tema palge ees ja ütles: „Ära karda, Maarja! Oled leidnud armu kõikide Isanda silme ees. Sa jääd lapseotele tema sõna läbi.”³⁰ Kui Maarja seda kuulis, juurdles ta endamisi ja ütles: „Kui ma tõesti jään lapseotele Issandast, elavast Jumalast, kas sünnitan siis nõnda nagu iga naine sünnitab?”

3. Ja Issanda saadik vastas: „Mitte sel viisil, Maarja, sest Jumala vägi laotab varju sinu üle. Seepärast hakatakse sündivat püha last kutsuma Kõigekõrgema Pojaks. Ja sina paned talle nimeks Jeesus, sest tema päästab oma rahva nende pattudest.”³¹ Ja Maarja ütles: „Vaata, ma olen Issanda ori tema palge ees. Saagu mulle sinu sõna järgi.”

[Maarja ja Eliisabet]

12. 1. Ja ta sai valmis lilla ja tulipunase näputöö ja viis need ülempreestritele. Ja ülempreester võttis need vastu, kiitis teda ja ütles: „Maarja, Issand Jumal on ülistanud sinu nime ja sa oled õnnistatud kõigi maailma sugupõlvede seas.”³²

2. Maarja tundis rõõmu ja läks ära oma sugulase Eliisabeti juurde.³³ Ja ta koputas vastu ust. Eliisabet kuulis teda, viskas kõrvale punase lõnga, jooksis ukse juurde ja avas selle. Ja ta õnnistas teda ning ütles: „Kust tuleb mulle see, et minu Issanda ema minu juurde saabub? Vaata, laps mu sees hüppas rõõmust ja õnnistas sind.” Kuid Maarja oli unustanud müsteeriumi, mida ingel Gabriel oli rääkinud. Ja ta vaatas üles taevasse ja ütles: „Kes olen mina, Issand, et kõik maailma sugupõlved minu üle rõõmustavad?”

3. Ja ta veetis kolm kuud aega koos Eliisabetiga. Ja päev päeva järel paisus tema kõht. Ja Maarja hakkas kartma. Ta läks oma koju ning peitis ennast Iisraeli poegade eest. Ta oli kuueteistkümneaastane, kui need salapärased asjad temaga juhtusid.

[Joosep süüdistab Maarjat]

13. 1. Ja juhtus tema raseduse kuuendal kuul, kui, vaata, Joosep tuli koju oma ehitustöödelt ja sisenes oma majja ning leidis naise eest raskejalgsena. Ja ta äigas endale vastu nägu, viskas end kotiriidele maha ja hakkas kibedalt nutma, öeldes: „Mis näoga

³⁰ Maarja ja ingli kohtumist kirjeldab Lk 1:28-38.

³¹ Mt 1:21; Lk 1:31.

³² 1Mo 12:2-3; Lk 1:42.48.

³³ Järgnevas jutustatud episood esineb ka Lk 1:39-56.

pean ma pöörduma Issanda Jumala poole? Mis palvet pean ma lausuma tema eest, kuna võtsin ta Issanda Jumala templist vastu süütu neitsina ja ei valvanud teda? Kes seadis mulle selle lõksu? Kes on teinud seda nurjatust mu enda elamises? Kes on röövinud neitsi mu juurest ja rüvetanud teda? Kas kordub ehk minuga Aadama lugu? Sest täpselt sel tunnil, kui Adam ülistas Jumalat, tuli madu ja leidis Eeva ihuüksinda, ja ta viis ta täielikult eksiteele ning rikkus ta.³⁴ Seesama juhtus ka minuga.”

2. Ja Joosep tõusis kotiriidelt üles, kutsus Maarjat ja ütles talle: „Sina, Jumalast hoitu, miks sa seda tegid? Kas sa oled unustanud Issanda, oma Jumala? Miks oled sa ennast alandanud, sina, kes oled üles kasvatatud pühamast pühamas paigas ja võtnud vastu toitu ingli käest?”

3. Ja ta nuttis kibedalt ja ütles: „Ma olen süütu ja pole meest tunda saanud.”³⁵ Ja Joosep ütles talle: „Kui nii, siis kuidas on see laps sinu kõhtu tulnud?” Ja ta vastas: „Kui elab Issand, minu Jumal, ma ei tea, kust ta sai minu sisse tulla.”

[Joosepi nägemus]

14. 1. Ja Joosep oli väga hirmunud ning katkestas temaga suhtlemise. Ta kaalus, mida naisega teha. Ja Joosep ütles endale: „Kui ma tema üleastumist vaka all hoian, leian end võitlemas Issanda seaduse vastu. Ent kui teda Iisraeli lastele näitan, kardan, et ehk on lapses midagi ingellikku ning mina loovutan süütu vere surma kohtu alla.³⁶ Mida ma peaksin temaga tegema? Ütlen temast salamisi lahti.”³⁷

2. Ja vaata, öö saabudes ilmus talle unenäos Issanda Ingel, öeldes: „Ära karda selle tüdruku pärast, sest laps tema sees on Pühast Vaimust. Ja ta toob sulle ilmale poja ning sa paned talle nimeks Jeesus, kuna tema päästab oma rahva nende pattudest.” Ja Joosep tõusis unest üles ja kiitis Iisraeli Jumalat, kes oli teda oma armuga õnnistanud. Ja ta võttis tüdruku oma hoole alla.

[Maarjat ja Joosepit süüdistatakse]

³⁴ Vrd 1Mo 3:13; 2Kr 11:3; 1Tim 2:14.

³⁵ Vrd Lk 1:34.

³⁶ Vrd Mt 27:4.

³⁷ Järgnev lugu esineb ka Mt 1:19-24.

15. 1. Kirjatundja Annas tuli tema juurde ja ütles: „Joosep, miks sa meie koosolekule ei ilmunud?” Ja Joosep vastas talle: „Sellepärast, et olin teekonnast kurnatud ja puhkasin esimest päeva kodus.” Ja Annas pööras ümber ning nägi, et Maarja oli lapseootel.

2. Ja ta lahkus joostes ülempreestri juurde ning teatas: „Vaata, Joosep, kellele sa tunnustust annad, on sooritanud tõsise üleastumise.” Ja ülempreester ütles: „Mil moel?” Ta vastas: „Joosep on ära rikkunud Maarja, kelle ta võttis enese juurde Issanda templist. Ta on Maarjaga salaja paari heitnud ja pole seda Iisraeli laste ees avalikuks teinud.” Ja ülempreester küsis: „Kas Joosep on seda teinud?” Ja Annas vastas: „Saada teenijad ja sa näed, et neitsi on lapseootel.” Ja templiteenrid läksid ning leidsid Maarja just niisugusena nagu Annas oli ette kandnud. Ja nad tõid ta ühes Joosepiga kohtu ette. ”Maarja, miks oled sa seda teinud?” küsis ülempreester temalt. „Miks oled end alandanud? ¹¹Ja unustanud Issanda, oma Jumala, sina, kes sa oled üles kasvatatud pühamast pühamas ja saanud toitu ingli käest? ¹²Sa oled kuulnud nende hümne ja tantsinud nende ees, miks oled sa seda teinud?” Ja Maarja nuttis kibedalt, öeldes: „Kui elab Issand Jumal, ma seisan puhtana tema ees ja pole mehega olnud.” Ja ülempreester ütles: „Joosep, miks oled sa seda teinud?” Joosep vastas: „Kui elab Issand, siis mis puutub Maarjasse - ma olen puhas.” Ja ülempreester ütles: „Ära vannu valet, vaid kõnele tõtt! Sa oled temaga vargsi naitunud ning pole seda Iisraeli laste ees ilmsiks teinud. Ja sa pole kummardanud oma pead Issanda vägeva käe all,³⁸ et su järglane õnnistatud saaks.” Aga Joosep vaikis.

[Joogitest]

16. 1. Ja ülempreester ütles: „Too tagasi neitsi, kelle sa Issanda templist vastu võtsid.” Aga Joosep puhkes nutma ja ülempreester ütles: „Annan teile juua Issanda neevett ja see toob teie patud nähtavale teie mõlema silme ees.”³⁹

2. Ja ülempreester võttis vee ja andis selle Joosepile ning saatis ta kõrbesse, aga Joosep tuli tervena tagasi. Ja ta andis seda tüdrukule samuti juua ning saatis ka tema kõrbesse, kuid tüdruk naasis tervena. Ja kõik inimesed olid hämmingus, sest nende patt ei

³⁸ Vrd 1Pt 5:6.

³⁹ Needevee kasutamist on kirjeldatud 4Mo 5:11-31.

ilmnenud. Ja ülempreester ütles: „Kui Issand Jumal pole toonud nähtavale teie pattu, siis ei mõista ka mina teid hukka.”⁴⁰ Ja Joosep võttis Maarja endaga ühes ja nad läksid koju, rõõmustades ning ülistades Iisraeli Jumalat.

[Teel Petlemma]

17. 1. Keiser Augustuselt tuli käsk panna kirja kõik hingelised, kes elavad Petlemmas Juudamaal.⁴¹ Ja Joosep ütles: „Kannan nimekirja oma pojad, aga mida teha selle tüdrukuga? Kuidas teda kirja panna? Minu naisena? Mul on häbi. Aga minu tütrena? Iisraeli pojad teavad, et ta pole mu tütar. Jäägu see Jumala otsustada.”

2. Ja ta saduldas eesli ja pani Maarja sinna istuma. Ja tema poeg vedas looma ning Saamuel järgnes neile. Ja kui nad olid jõudnud käia ligi kolm miili, pööras Joosep ringi ja nägi, et Maarja oli morn. Ja ta ütles endamisi: „Võib-olla laps tema sees taob teda.” Ja Joosep pöördus uuesti ning nägi teda naermas. Ja ta ütles talle: „Maarja, mis sinuga on? Sest kord näen sinu näol naeru, järgmisel hetkel oled aga sünge.” Ja Maarja vastas talle: „Joosep, see on nii, sest näen oma silme ees kahtesid inimesi: ühed leinavad ja nutavad, teised juubeldavad ja rõõmustavad.”⁴²

3. Ja kui nad olid oma teekonna keskpaika jõudnud, ütles talle Maarja: „Joosep, võta mind eesli seljast alla, sest laps minu sees avaldab survet ja tahab sündida.” Ja ta aitas ta eesli seljast maha ja ütles talle: „Kuhu ma su viin, et varjata su häbi? Sest selles paigas on ainult ahermaa.”

[Aeg seisab paigal]

18. 1. Ja ta leidis seal ühe koopa ja viis Maarja sinna ning pani oma pojad teda valvama. Ja läks Petlemma ümbruskonnast heebrealasest ämmaemandat otsima.

2. „Mina, Joosep, kõndisin ringi ja samas ei liikunud paigast. Ja vaatasin üles taevakaarde ja nägin, et see seisis paigal. Ja silmitsesin õhku ja nägin, et see tardus hämmingus ning linnudki taevas olid vait. Ja vaatasin alla maa peale ja nägin seal lebamas üht

⁴⁰ Vrd Jh 8:11.

⁴¹ Vt Lk 2:1; Mt 2:1.

⁴² Vt 1Mo 25:23; vrd Lk 2:34.

küna ja töölisi naaldumas selle äärde ja nende käed olid küna sees. Ja need, kes mälusid, ei söönud. Ja need, kes sööki võtsid, ei tõstnud seda üles. Ja need, kes panid endile midagi suhu, ei pannud ka. Ometi vaatasid kõigi nende palged üles. Ja ma nägin lambaid, keda aeti, ja lambad seisid paigal. Ja karjus tõstis oma käe, et neid lüüa, aga tema käsi jäi üles. Ja ma vaatasin jõe voolu ja nägin kitsi ning nende suid lähenemas veele, kuid nad ei joonud. Ent ühtäkki juhiti kõik asjad tagasi oma loomuliku käigu juurde.”

[Sünnib laps]

19. 1. „Ja ma nägin üht naist mäest alla tulemas, kes ütles mulle: „Kuhu sa lähed, mees?” Ja mina ütlesin: „Otsin heebrealasest ämmaemandat.” Ja tema vastas mulle, küsides: „Kas sa oled Iisraelist?” Ja mina ütlesin talle: „Jah.” Tema küsis: „Aga kes on see, kes on koopas sünnitamas?” Ja ma ütlesin: „Minu kihlatu.” Ja ta ütles mulle: „Kas ta pole sinu naine?” Ja ütlesin talle: „Tema on Maarja, kes kasvatati üles Issanda templis. Ja loosi tahtel sain ta omale naiseks.⁹ Kuid ta pole mu naine, vaid loode temas on pärit Pühast Vaimust.” Ja ämmaemand ütles: „On see tõsi?” Ja Joosep ütles talle: „Tule ja vaata.” Ning ämmaemand läks temaga kaasa.

2. Kui nad koopa juures seisid, mähkis tume pilv koopa endasse.⁴³ Ja ämmaemand ütles: „Täna on mu hinge ülendatud, sest mu silmad on näinud uskumatuid asju – Iisraelile on tulnud päästja.”⁴⁴ Ja kohemaid taandus pilv koopast ning ere valgus ilmus koopasse,⁴⁵ nõnda, et silmad ei kannatanud vaadata. Ja lühikeseks viivuks see valgus haihtus, kuni laps nähtavale tuli. Ja ta imes oma ema Maarja rinda. Ja ämmaemand hüüatas ja ütles: „Tänane päev on minu jaoks erakordne, sest olen näinud seda ennenägematut imet!”

3. Ja ämmaemand väljus koopast ning kohtas Salomed. Ta ütles talle: „Salome, Salome, las ma räägin sulle uuest imeloost: neitsi on sünnitanud lapse ja see pole ihuliselt võimalik!” Ja Salome vastas: „Kui elab Issand, minu Jumal, kui ma just ei lükka oma

⁴³ Vrd Mt 17:5.

⁴⁴ Vrd Lk 2:30.32.

⁴⁵ Js 9:2.

sõrme⁴⁶ temasse ega uuri tema seisukorda, ei saa ma uskuda, et neitsi on lapse ilmale toonud.”

[Salome narrus]

20. 1. Ja ämmaemand sisenes koopasse ja ütles: „Maarja, pane ennast läbivaatamiseks valmis, sest sinu ümber pole just vähe tolmu üles keerutatud!” Ja Maarja kuuletus ning sättis ennast asemele. Ja Salome pistis sõrme tema tuppe. Ja Salome karjatas ning ütles: „Häda mulle mu ülekohtu ja uskmatuse eest, sest olen proovile pannud elava Jumala! Vaata! Tuli neelab mu käe!”

2. Ja Salome laskus Issanda ette põlvili, öeldes: „Oo, mu esivanemate Jumal, pea meeles, et olen Aabrahami, Iisaku ja Jaakobi järeltulija! Ära häbimärgista mind Iisraeli laste ees, vaid anna mulle tagasi koht vaeste seas! Issand, sina ju tead, et olen ravinud inimesi sinu nimes ja olen võtnud vastu tasu sinu käest.”

3. Ja vaata, äkitsi seisis Issanda ingel tema ees, öeldes talle: „Salome, Salome, kõikide Issand on kuulnud sinu palvet. Siruta oma käed lapse poole ja tõsta ta üles! Ja siis on sul sinu pääsemine ja rõõm!” Ja Salome läks lapse juurde ning võttis ta sülle, öeldes: „Hakkan teda kummardama, sest tema on sündinud Iisraeli kuningaks.” Ja korraga oli Salome terveks ravitud ning ta lahkus koopast õigeksmõistetuna.⁴⁷ Ja vaata, üks hääl kõneles: „Salome, Salome, ära teata kellelegi neist imeasjust, mida nägid, senikaua kuni see laps läheb Jeruusalemma!”

[Tähetarkade külaskäik]

21. 1. Ja vaata, Joosep oli end Juudamaale minekuks valmis pannud, kui Petlemas, Juudamaal tekkis suur rahutus, sest saabusid tähetargad, rääkides: „Kus on see vastündinud Juudamaa kuningas? Me nägime nimelt idakaares tema tähte ja tulime talle austust avaldama.”

⁴⁶ Vrd Jh 20:25.

⁴⁷ Lk 18:14.

2. Herodes oli sellest kuuldes väga häiritud ning saatis kohtuteenrid tähetarkade juurde.⁴⁸ Ja ta lasi kutsuda ülempreestrid ning küsitles neid oma valitsuspalees, öeldes neile: „Mida on kirjutatud Salvitu kohta? Kus kohas ta sünnib?” Nad ütlesid talle: „Petlemmas, Juudamaal. Nõnda on tõesti kirjutatud.” Ja ta saatis nad minema. Ja ta kuulas üle ka tähetargad, öeldes neile: „Missugust märki olete te selle kuningaks sündinu osas näinud?” Ja tähetargad vastasid: „Nägime nende tähtede seas säramas üht väga suurt tähte, mis tuhmistas teised nõnda, et noid polnud näha. Ja sel viisil mõistsime, et Iisraelile on sündinud kuningas ning meie oleme tulnud teda kummardama.” Ja Herodes ütles neile: „Minge ja otsige teda. Ja kui te ta leiate, andke mulle teada, et ka mina saaksin minna talle austust avaldama.”

3. Ja tähetargad läksid välja. Ja vaata, täht, mida nad idas näinud olid, liikus nende ees ja kui nad koopani jõudsid, jäi see lapse pea kohal seisma. Ja olles näinud last koos oma ema Maarjaga, võtsid targad oma kottidest välja kingitused – kulda ja viirukit ja mürrit.

4. Ja kuna inglid olid neid hoiatanud, ei läinud nad Juudamaale, vaid pöördusid kodumaale tagasi mööda teist teed.

[Väikelaste tapmine]

22. 1. Kui Herodes mõistis, et tähetargad olid teda tüssanud, läks ta marru ning saatis oma timukad teele, käskides hukata kõik kaheaastased ja nooremad väikelapsed.

2. Aga kui Maarja kuulis, et väikelapsi tapetakse, kartis ta hirmsasti. Ta võttis lapse, mähkis ta sisse ja pani ta lemmasõime.⁴⁹

3. Kui Eliisabet kuulis, et Johannest otsitakse taga, võttis ta lapse ja läks üles mägedesse. Ja ta vaatas ringi, kuhu teda peita, kuid peidupaika ei olnud. Seepeale Eliisabet oigas ja ütles valjuhäälselt: „Oo, Jumala mägi! Võta mind vastu, ema koos lapsega!” Sest Eliisabetil ei jätkunud nõrga närvi tõttu edasi ronimiseks jõudu. Ja koheselt lõhestus mägi ja võttis nad vastu. Ja see mägi lasi valgusel kumada läbi tema peale, sest Issanda ingel oli koos nendega, et neid kaitsta.

⁴⁸ Järgnev jutustus on paralleelne Mt 2.

⁴⁹ Lk 2:7.

[Sakariase mõrv]

23. 1. Aga Herodes jätkas Johannese otsinguid ja saatis oma kohtuteenrid altaril teeniva Sakariase juurde sõnumiga: „Kuhu oled sa peitnud oma poja?” Aga tema vastas neile, öeldes: „Mina olen Jumala sulane ja tegutsen pidevalt tema templis. Kust peaksin mina teadma, kus mu poeg on?”

2. Ja kohtuteenrid läksid ta juurest minema ning kandsid kõigest Herodesele ette. Ja ta vihastas ning ütles: „Tema pojast saab Iisraeli kuningas!” Ning ta saatis kohtuteenrid tema juurde tagasi, käskides neil öelda: „Räägi mulle tõtt! Kus on su poeg? Sa peaksid ju teadma, et su elu on minu kätes.” Ja teenrid läksid ja ütlesid talle kõik edasi.

3. Ja Sakarias vastas: „Olen Jumala märter. Võtke mu elu. Kuigi mu hing saab Issandale,⁵⁰ sest sa valad Jumala templi eeskojas süüütut verd.”⁵¹ Ja päeva hakul Sakarias mõrvati, kuid Iisraeli lapsed ei teadnud, et ta oli ära tapetud.

[Sakariase leinamine]

24. 1. Aga ametlikul tervitustunnil läksid preestrid ära, ent Sakarias ei kohtunud nendega ega õnnistanud neid, nii nagu oli kombeks. Ja preestrid ootasid, et teda palvega tervitada ja kiita Kõigevägevamat Jumalat.

2. Et tema tulek viibis,⁵² tundsid kõik hirmu. Üks nende seast võttis julguse kokku ja sisenes pühamusse. Ja ta nägi Issanda altari kõrval hüübinud verd.⁵³ Ja üks hääl teatas: „Sakarias on tapetud ja tema verd ei pesta enne maha, kuni saabub ta kättemaksja. Ja ta oli seda lausungit kuuldes hirmunud ja ta läks välja ning jutustas preestritele sellest, mida oli näinud ja kuulnud.

3. Ja nad võtsid südame rindu, astusid sisse ja nägid, mis oli juhtunud. Ja liis-tornamendid ulgusid templi laes ja nad käristasid oma rüüd ülalt alla tõmmates lõhki.⁵⁴

⁵⁰ Vrd Apt 7:59; Lk 23:46

⁵¹ Vrd 2Aj 24:20-22; Mt 23:35.

⁵² Vrd Lk 1:21.

⁵³ Mt 23:35.

⁵⁴ Vrd Mt 27:51.

Aga laipa nad ei leidnud, kuid avastasid tema vere, mis oli kiviks muutunud. Ja nad ehmusid ja läksid välja ning teatasid rahvale, et Sakarias on tapetud. Ja kõik rahva suguharud kuulsid seda ja leinasid teda taga ja itkesid kolm päeva ja kolm ööd.⁵⁵

4. Kolm päeva hiljem arutasid preestrid, keda Sakariase kohatäitjaks määrata. Ja liisk langes Siimeoni peale. Sest tema on see, kellele Püha Vaim oli ilmutanud, et ta ei peaks nägema surma enne, kui ta on näinud lihast ja luust Messiat.⁵⁶

[Autor]

25. 1. Mina, Jaakobus, kirjutasin selle loo pärast Heroodese surma, ajal, kui Jeruusalemmas toimusid rahutused. Varjusin kõrbesse, kuni rahutused Jeruusalemmas vaibusid. Seal ülistasin Issandat Jumalat, kes mulle selle jutustuse kirjutamiseks tarkust andis. Ja arm olgu kõigiga, kes kardavad Issandat.

Aamen.

Maarja sünd

Jaakobuse ilmutus

Rahu kirjutajale ja lugejale.

⁵⁵ Vrd Sk 12:10.12-14.

⁵⁶ Lk 2:25-26.

4. Kokkuvõte

Minu bakalaureusetöö eesmärgiks on tõlkida vanakreeka keelest eesti keelde Jaakobuse protoevangeelium. See ülesanne langes mulle osaks Tartu Ülikooli usuteaduskonnas korraldatud stipendiumikonkursi käigus. Bakalaureusetöös on püütud anda tekstile erinevate allikate põhjal ka asjakohane taust, käsitledes muuhulgas kõige uuemaid uuringuid. Lisaks on esitatatud lühike tõlkeanalüüs.

See apokrüüfiline Maarja ja Jeesuse lapsepõlveevangeelium pärineb, sellisel kujul nagu meie seda teame, viimaste teaduslike uurimuste põhjal 2. sajandi keskpaigast.

Jaakobuse protoevangeelium jutustab Neitsi Maarja sündimise, üleskasvamise ja Jeesuse sünni loo, mis kinnitab Maarja neitsilikkust ning kirjeldab tema põlvnemist kõrgeast soos ning tema üleskasvamist templis. Teosel näib olevat eeskätt apologetiline eesmärk, et kaitsta Neitsi Maarja neitsilikkust ja päritolu erinevate rünnakute ees. Samuti on teost võrreldud Kreeka-Rooma maailma ülistuskirjanduse žanriga. Kuigi Läänes tekst 405. aastal tekst hereetiliseks tunnistati ning suuresti kättesaamatuks jäi, mõjutas see palju kristlikku kunsti ning siit said alguse hilisemad Maarja traditsioonid ning marioloogia areng. Teos on õpetuslikuks allikaks eeskätt kreeka ja roomakatoliku teoloogiale, kus Neitsi Maarja on Igavene Neitsi ning omab tähtsat staatust Theotokosena, Jumala Emanana.

Juhtivate teadlaste arvates on siin tegemist mitmekihilise kompositsiooniga, mis toetub eeskätt Matteuse ja Luuka evangeeliumile.

Kuna teoses on probleeme nii Palestiina geograafia, juutide eluolu ja kommete tundmisega, et saa terviktekst pärineda teadlaste arvates juudi keskkonnast. Eeldatakse kontakte Kreeka-Rooma maailmaga. Teoses esineb ka mitmeid stilistilisi ja struktuurilisi ebataasusi. G. T. Zervos esitab oma 2019. aastal ilmunud uurimuses hüpoteesi, mille järgi väga on varajase juudi pärimusel põhineval „Maarja sünni” algteksti peale ehitanud

kolm autorit 1. ja 2. sajandil keeruka kompositsiooni nii apologetilistel kui dogmaatilistel eesmärkidel ning Zervos seostab Jaakobuse protoevangeeliumi 3. autorit ehk redaktorit Justinus Märteri koolkonna või koguni Justinus Märteri endaga.

Kirjanduse loend

Amman, E. 1910. *Le Protévangile de Jacques et ses remaniements latins*. Pariis.

Budwey, Stephanie. A. 2014. *Sing of Mary: Giving Voice to Marian Theology and Devotion*. Collegeville, Minnesota: Liturgical Press.

Charlesworth, James H. 2019. Foreword - *The Protoevangelium of James. Greek Text, English Translation, Critical Introduction: Vol. 1*. Zervos. G. 2019, IX-XIII. London; New York: T&T CLARK Bloomsbury Publishing Plc.

Cullmann, Oscar. 1991. *Infancy Gospels - New Testament Apocrypha*. Vol.1. ed. Schneemelcher, W. 414-469. Louisville, Kentucky: Westminster/ John Knox Press.

De Strycker, Émile. 1961 E. *La forme la plus ancienne du Protévangile de Jacques. Recherches sur le Papyrus Bodmer 5 avec une édition critique du texte et une traduction annotée*. Brussels: Société des Bollandistes.

Hiimets, Johannes. 1996. *Martin Luther*. Tallinn: EELK Konsistooriumi kirjastusosakond.

Hock, Ronald F. 1995. *The Infancy Gospels of James and Thomas (Scholars Bible with Original Text, Translation and Notes)*. Santa Rosa, California: Polebridge Press.

Michel, C. 1924. *Évangiles apocryphes*. Paris: A. Picard.

Powell, M.A. 1998. *Fortress Introduction to the Gospels*. Minneapolis: Fortress Press.

Vuong, Lily. C. 2013. *Gender and purity in the Protoevangelium of James*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Zervos, George Themelis. 2019. *The Protoevangelium of James. Greek Text, English Translation, Critical Introduction: Vol. 1*. London; New York: T&T CLARK Bloomsbury Publishing Plc.

Kirjalikud teated

Näripa, N. 2019. Kommentaar Kristina Viina postitusele “*Eelmisel aastal, kui*”. *Facebook*, 13.04, <https://www.facebook.com/kristina.viin/posts/10157518284935101>.
Näripa, N. 2020. Kirjalik teade autorile, 05.05.

Kasutatud sõnastikud ja käsiraamatud

Bible Hub. <https://biblehub.com/strongs.htm> (07.05.2020).
Early Christian Writings. <http://www.earlychristianwritings.com/text/infancy-james-greek.html> (07.05.2020).
Lepajõe, M. 2000. *Kreeka-eesti Uue Testamendi õppesõnastik*. Tallinn: Maarjamaa.
Liddell and Scott's Greek-English Lexikon. 1987. Oxford: Chalendron Press.
Logeion <https://logeion.uchicago.edu/lexidium> (07.05.2020).
LSJ = Liddell, Henri; **Scott**, Robert; **Jones**, Henri. S. *Greek Dictionary*. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?redirect=true> (07. 05. 2020).
Piibel. 2015. Vana ja Uus Testament, 1997. Tallinn: Eesti Piibliselts.
Protoevangelium des Jakobus. Griech. Text nach K. von Tischendorf, Leipzig 1876. M. Testuz (Papyrus Bodmer V) 1958 und E. de Strycker 1961 <http://12koerbe.de/euangeleion/iak.htm> (07.05.2020).

Summary

The aim of this bachelor's thesis is to translate the Protoevangelium of James from Old Greek into Estonian and to give an apposite and compendious historical background to it with the conjectures of its authorship, origin, motives, purpose, composition, etc of the most relevant scholars and researchers through history until modern times. This thesis consists of two parts: first, the treatise of the background of the manuscript and secondly, the translation and analysis. The thesis explores how this apocryphal manuscript has influenced Christian theology, Mariology and art. The methodology of this thesis is critical analysis of text and cultural reception analysis. The author of the thesis started translating the text through the scholarship contest of the School of Theology and Religious studies of the University of Tartu and was interested to continue working with it.

This apocryphal infancy gospel, in the form as we know it, is probably written in the middle of the second century AD. The Protoevangelium of James tells the birth story of Mary, her growing up in the temple and the birth story of Jesus. It confirms that she is of noble birth. This text has mainly an apologetic and also encomiastic purpose to defend the virginity and pureness of Mary against different attacks and to praise her. Although the Protoevangelium of James was claimed to be heretical in the West in 405, it influenced Christian art, theology and liturgical cycle. From there started the traditions of Mary and the development of Mariology. Mostly it is a doctrinal source for the Roman and Greek Catholic Church, where Mary is considered to be Ever-Virgin and Theotokos, the Mother of God.

The leading scientists see this manuscript as a multilayered composition, that relies mostly on the gospels of Matthew and Luke. G. T. Zervos poses a hypothesis in his

survey, published in 2019, that this manuscript origin is based on very early Jewish folklore and later, three different authors have built a very multiplex composition with apologetic and dogmatic purposes in the first and second century AD. Furthermore, Zervos connects the third author, redactor with the school of Justin Martyr or even with Justin himself.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristina Viin,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „**Jaakobuse proto-evangeelium ja selle tõlge**”, mille juhendaja on Ain Riistan, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristina Viin

09.05.2020